ISSN 2617-2038

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДВНЗ «ПДТУ»)
DEPARTMENT OF EDUCATION SCIENCE OF UKRAINE
State higher educational establishment
«PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY»
(SHEE "PSTU")

Видається 2 рази на рік з 2018 року
Published twice a year, since 2018

ВІСНИК ПРИАЗОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування

REPORTER OF THE PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY

Section: Socially-humanitarian sciences and public administration

Збірник наукових праць
Collection of scientific works

Випуск 7
Issue 7

Маріуполь, 2021
Mariupol, 2021

УДК 009

Вісник Приазовського державного технічного університету Reporter of the Priazovskyi State Technical University : зб. наук. праць. Вип. 7 / ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т». – Маріуполь : ПДТУ, 2021. – 65 с. – (Серія : Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування. Section : Socially-humanitarian sciences and public administration)

У збірнику публікуються результати теоретичних та експериментальних досліджень учених закладів вищої освіти та провідних спеціалістів у галузі соціально-гуманітарних наук: соціології, соціальної роботи, психології, педагогіки, філософії, історії, філології та політології, показаний їхній внесок у розвиток сучасної науки та практики.

Збірник буде корисним для викладачів, наукових працівників, аспірантів, магістрантів, студентів та фахівців соціальної сфери та сфери обслуговування.

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «ПДТУ», протокол № 14 від 24 червня 2021 року.

Головний редактор
Волошин В'ячеслав Степанович д-р техн. наук, професор

Заступники головного редактора
Марченко Ірина Федорівна канд. техн. наук, доцент
Ташкінова Оксана Анатоліївна канд. соціол. наук, доцент

Відповідальний секретар збірника
Лапіна Марина Дмитрівна

Адреса редакції збірнику: ДВНЗ «ПДТУ», к. 5.304, вул. Університетська 7, м. Маріуполь, Донецька обл., 87555, Україна

Address: SHEE "PSTU", Universitetskaya street 7, Mariupol, Donetska Oblast, 87555, Ukraine

Tel.: 0629 41 62 61

E-mail: socsrsbornik@gmail.com

© ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (ДВНЗ «ПДТУ»), 2021
© Колектив авторів, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Волошин В. С.	д-р техн. наук, професор, ректор ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», академік Міжнародної академії екології і безпеки життєдіяльності, академік Міжнародної кадрової академії, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, заслужений діяч науки і техніки України
Марченко І. Ф.	канд. техн. наук, доцент, декан соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Любчук О. К.	д-р держ. управл., професор, завідувач кафедри туризму ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Федосова І. В.	д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри «Комп'ютерні науки» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Хижняк Л. М.	д-р соціол. наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Вонсович С. Г.	д-р політ. наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Юган Н. Л.	д-р філол. наук, професор кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Мальцева О. В.	д-р філос. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Ташкінова О. А.	канд. соціол. наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Сахно С. В.	канд. психол. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Голі-Оглу Т. В.	канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Висоцька Г. В.	канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Коротіч Г. В.	канд. філос. наук, доцент кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ЗМІСТ

Голі-Оглу Т. В., Котова А. В.
СТАТУС КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ **5**

Голі-Оглу Т. В., Голі-Оглу К. І., Авраїмова К. Г.
ДЕРИВАЦІЙНА БАЗА АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ..... **9**

Гривцова О. М.
ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я НА ПРИКЛАДІ МІСТА МАРІУПОЛЯ..... **14**

Коротіч Г. В.
ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ТВОРЧОСТІ А. П. АФОНОВА..... **19**

Лапіна М. Д., Підкамінецька З. П.
ЖИТТЄВІ ПОДІЇ ЯК ПРЕДИКТОРИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЛІДЕРА **26**

Роговська О. О., Абсалікова Л. В., Казакова Є. С.
ДО ПРОБЛЕМИ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ МАРІУПОЛЯ: ОНЛАЙН МОНІТОРИНГ **32**

Малярчук Н. Г.
ЖІНКИ-ВПО В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ..... **37**

Наумова Т. М., Гасанова К. А.
ОЛЕКСАНДР ПУШКІН: ПЕРЕКЛАДИ, ПЕРЕКАЗИ, ПЕРЕСПІВИ..... **42**

Наумова Т. М., Юнусова В. М.
ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»..... **47**

Овчарова Л. М., Бондаренко К. С., Фітісова А. Р.
ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК БАЗОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ..... **51**

Сахно С. В., Мітіна А. В.
САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОСОБИСТОСТІ СПЕЦІАЛІСТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ..... **56**

Ташкінова О. А., Бойко Є. В.
МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА» ДВНЗ «ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ» ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ **60**

УДК 81`25

СТАТУС КУЛЬТУРНОЇ РЕАЛІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

Голі-Оглу Т. В., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Котова А. В., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються такі складні і неоднозначні категорії перекладу, як культурні реалії. Переклад реалій – частина великої і важливої проблеми передачі національної та історичної своєрідності, яка сходить до самого зародження теорії перекладу як самостійної дисципліни. Основною вимогою до повноцінного перекладу є знання перекладачем реалій або конкретних умов життя і побуту країни, з мови якої робиться переклад.

Ключові слова: культурна реалія, переклад, безеквівалентна лексика, прагматична адаптація, національний колорит.

Goli-Oglu T., Kotova A. Status of cultural reality in text and features of translation.

The article considers such complex and ambiguous categories of translation as realities. The translation of realities is part of the great and important problem of the transfer of national and historical identity, which dates back to the very origin of the theory of translation as an independent discipline. The main requirement for a full translation is the translator's knowledge of the realities or specific living conditions of the country from whose language the translation is made.

Key words: cultural reality, translation, non-equivalent vocabulary, pragmatic adaptation, national color.

Постановка проблеми. Проблема труднощів перекладу оригінального тексту завжди була і залишається актуальною для теоретичного і практичного перекладознавства. При зіставленні різних мов можна виявити такі предмети, поняття, явища, перекладознавстві зазначене явище кваліфікується як безеквівалентність (безеквівалентна лексика – БЕЛ). Національні реалії, їх дослідження перебувають у царині наукових інтересів лінгвокультурології і перекладознавства, що розширює поле наукового пошуку, тобто певним чином «розмиває» зазначену проблему. Саме тому питання перекладного статусу національних лінгвальних реалій, шляхи їх передачі засобами іншої мови, прагматична адаптація у процесі перекладу потребують детального вивчення і узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему передачі реалій, що є частиною безеквівалентного лексичного фонду конкретної мови, студіювали такі дослідники, як Л. С. Бархударов [2], Е. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, С. І. Влахов і С. П. Флорін [3], В. С. Виноградов [4] та ін. У сучасному перекладознавстві культурні реалії розглядаються як засоби стилізації в кроскультурних текстах (А. В. Семенова [6]); як проблемні елементи прагматичної адаптації до картини світу реципієнта, що є носієм іншої культури (Ю. О. Червоткіна). Найактуальнішу інформацію щодо досліджуваної проблеми містять наукові розвідки сучасних перекладознавців, зокрема Н. О. Фоменка, А. М. Читаліної, І. В. Чаричанської та ін. Проте більшість досліджень культурних реалій та їхньої лінгвістичної сутності перебувають у культурологічній площині, натомість місце

реалій у художньому поетичному тексті, труднощі їх передачі засобами української мови, особливості супровідної прагматичної адаптації не виступали об'єктом студіювання.

Метою статті є типологічна характеристика культурних реалій, визначення їхнього перекладного потенціалу та адекватних способів перекладу.

Виклад основного матеріалу. До складу безеквівалентної лексики входять слова-реалії, що представляють собою один із засобів вираження національного та історичного колориту. Існує велика кількість визначень поняття «реалія». У словнику лінгвістичних термінів подається наступне визначення: «Реалії – це елементи побуту і культури історичної епохи і соціального ладу, державного устрою і фольклору даного народу, чужих іншим народам» [1].

Основне завдання художнього перекладу полягає у створенні аналогічного твору, здатного чинити той самий художньо-естетичний вплив на реципієнта, що й текст оригіналу. Звідси випливає, що переклад – це одна з фори існування літературного твору, адже кожен читач сприймає його як оригінал. І через те, що реалія є частиною вихідного художнього тексту, її передача в тексті перекладу є однією з умов адекватності перекладу.

Різні перекладознавці дають різні визначення реалій, проте найбільш повне визначення реалій, на нашу думку, дали С. Влахов і С. Флорін: «Реалії – це слова і словосполучення, що називають об'єкти, характерні для життя одного народу і чужі іншому, які є носіями національного та історичного колориту, і не мають, як правило, точних відповідностей (еквівалентів) в інших мовах» [3, с. 47]. Відмінними рисами реалії є характер її змісту, зокрема зв'язок денотата, що позначається, з певною країною, народністю, соціальною спільнотою) та певна хронологічна маркованість, тобто часова віднесеність.

Наразі вченими розроблені численні класифікації реалій. В. С. Виноградов пропонує типологізувати реалії за тематичним принципом на: 1) побутові реалії; 2) етнографічні та міфологічні реалії; 3) реалії природного світу; 4) реалії державного ладу і суспільного життя; 5) ономастичні реалії-антропоніми; 6) асоціативні реалії [4, с. 93].

Спосіб класифікації реалій С. Влахова і С. Флоріна найбільш міцно утвердився в науковій літературі і незважаючи на умовність і відносність, властиву будь-якій класифікації, маємо послуговуватися саме нею в представленому дослідженні. Саме вона представляється досить повною й охоплює багато сторін життя національної спільності. У межах зазначеної класифікації культурних реалій виокремлено такі типи реалій: 1) географічні реалії; 2) етнографічні реалії; 3) етнічні об'єкти; 4) міри і гроші; 5) органи і носії влади; 6) військові реалії.

До географічних реалій належать: назви об'єктів фізичної географії (рос. дуброва, роща, стремнина); назви об'єктів, пов'язаних з діяльністю людини (рос. ступа); етнографічні реалії (поняття, що належать до побуту та культури народу); побутові (рос. сарафан, перина, котомка, клюка), найменування понять мистецтва і культури (рос. богатырь, гусли, Кащей, Баба-Яга, Леший), етнічні поняття (рос. светлица, гридница); суспільно-політичні реалії, зокрема найменування носіїв та органів влади (рос. царь, боярин), військові (рос. витязь, дружина), найменування організацій, звань, титулів, станів, каст (рос. князь, чашник, инокиня) [3].

З вищесказаного можна зробити висновок, що основною рисою реалії є її культурний колорит. Саме передача колориту при перекладі тексту з однієї мови на іншу і становить головну проблему перекладача при роботі з реаліями. Реалія є частиною вихідного тексту, тому її передача в тексті перекладу є однією з умов адекватності перекладу. Отже, проблемне питання не в можливості чи неможливості передачі реалії засобами мови перекладу, а в способі передачі.

Проблема перекладу реалій з мови в мову не нова й активно обговорюється вже протягом кількох десятків років. Питання полягає не в тому, можливо або неможливо перекласти реалію, а в тому, як правильно здійснити цей переклад. А. Федоров зазначає,

що «немає такого слова, яке не могло б бути перекладене на іншу мову хоча б описово, тобто поширеним поєднанням слів даної мови» [4, с. 34]. Науковець виділяє дві проблеми, з якими може зіткнутися перекладач при перекладі реалій: 1) відсутність відповідності (еквівалента, аналога) у мові перекладу через те, що у носіїв даної мови відсутнє явище або предмет, який ця реалія позначає; 2) необхідність передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також її колорит (конотацію), історичне забарвлення [7; с. 35].

Крім цього, необхідно враховувати ряд визначених обставин, які заважають дати універсальну відповідь на всі проблемні ситуації. Безумовним є тільки одне: «рецептів тут, як і в перекладі, загалом, немає, і перекладач, беручи до уваги загальні теоретичні положення і покладаючись на володіння мовою, на свій досвід, чуття, а, насамперед, на «контекстуальні обставини»» [2, с. 123], у кожному окремому випадку обирає шлях, який підходить найбільше, а іноді є єдиним можливим.

При перекладі реалій як слів специфічних для певного етносу або країни від перекладача потрібна особлива увага. Незважаючи на те, що мова йде про поняття і предмети, які можна описати і дати їм визначення, при їх перекладі можливі деякі відхилення. Це викликано тим, що за роллю в мові, за частотою вживання, за побутовим характером слова, які виступають реаліями, термінологічного забарвлення не мають. Не можна не відзначити, що для правильної передачі значення слова, важливо володіти певними знаннями про ту дійсність, про яку йдеться у тексті оригіналу. У теорії перекладу подібна інформація інтерпретується як «фонові знання».

С. Влахов, С. Флорін у своїй праці «Неперекладне в перекладі» стверджують, що прийоми передачі реалій можна узагальнити і звести до двох основних: транскрипції і перекладу. Проте цього недостатньо, щоб упоратися з усіма труднощами перекладу реалій, тому вони пропонують більш розгорнутий і повний перелік способів і прийомів передачі реалій у перекладі: 1) транскрипція; 2) переклад. Проте існує цілий ряд прийомів передачі реалії при перекладі, зокрема: внесення до тексту перекладу неологізму-відповідника; кальки; напівкальки; освоєння; семантичні неологізми.

Окрім двох основних, виділяють також додаткові способи передачі культурної реалії – приблизний переклад і контекстуальний переклад [3, с. 94]. Приблизний переклад реалізується в практиці перекладу у форматі таких варіантів (різновидів, типів): 1) родо-видова заміна; 2) функціональний аналог; 3) опис, пояснення, тлумачення.

Такими є основні засоби перекладу реалій. Вони кожен раз ставлять перекладача перед альтернативою: транскрибувати або перекладати? З погляду С. Влахова і С. Флоріна вибір залежить від кількох факторів:

1. Від характеру тексту. Наприклад, у художньому творі пригодницького характеру часто використовується транскрипція для привнесення елемента екзотики, який характерний для цього жанру.

2. Від важливості реалії в контексті. При виборі між перекладом і транскрипцією реалії, визначальним чинником буде роль, яку вона відіграє в тексті, її «колоритність», тобто ступінь її висвітлення в контексті. При транскрибуванні «звичайні і звичні в мові оригіналу слова і вирази в мові перекладу випадають із загального лексичного оточення, відрізняються своєю чужорідністю, у результаті чого, привертають до себе підвищену увагу» [5, с. 95], а це порушує рівновагу між змістом і формою при передачі реалій, до того ж, є високий шанс утрати характерного забарвлення мови, носіями якої вони є: зникає частина національно-історичного колориту.

3. Від характеру реалії; враховуються її особливості, як одиниці в лексичних системах відповідних мов, наприклад, такий показник, як її знайомість і незнайомість, літературна і мовна традиція, її ставлення до певного класу за місцем, часом, предметом.

Поняття «знайомості» і «незнайомості» варто розглянути окремо. С. Влахов і С. Флорін стверджують, що «поняття ці вкрай відносні і розтяжні» [3, с. 33]. Вони

вважають, що статусу «знайомості» запозичені реалії набувають з плином часу, по мірі того, як відбувається вбудовування цих реалій у культуру, яка їх приймає. У кінцевому результаті, як стверджують автори, «слово стає частиною лексики даної мови і потрапляє до її словників» [2, с. 33]. Саме потрапляння реалій до словників є для науковців важливим моментом, коли можна провести умовний поділ: «загальноприйнятою ознакою належності даної лексичної одиниці до мови є її присутність у словниках. Знайомі, повністю освоєні чужі реалії будемо для зручності називати «словниковими», а незнайомі, неосвоєні – «позасловниковими» [3, с. 34].

При перекладі стійких мовних одиниць в основному рекомендується застосовувати транскрипцію, транслітерацію. Однак слід враховувати, що передача звукового або буквеного вигляду іншомовної лексичної одиниці не розкриває її значення, і такого роду слова читачеві, який не знає іноземної мови, можуть залишитися незрозумілими.

У свою чергу приблизний переклад реалій полягає в роз'ясненні та розкритті значення засобами мови перекладу вихідної лексичної одиниці. Це дозволяє не тільки відчути національний колорит контексту, а й зрозуміти ту чи іншу реалію. Даний прийом використовується в тих випадках, коли реалія невідома, або мало відома реципієнту перекладу. Однак, недоліком є те, що деякі описи виходять занадто громіздкими, а цього професійний перекладач має уникати.

Висновки та перспективи дослідження. Вибір певного прийому при перекладі реалії безпосередньо залежить від завдання, яке стоїть перед перекладачем: зберегти колорит мовної одиниці або передати значення реалії (якщо воно невідоме), при цьому відбуваються незначні лексико-семантичні втрати, зокрема національного колориту реалії.

Отже, у контексті міжмовної комунікації переклад художнього тексту супроводжується рядом труднощів для перекладача і вимагає з його боку певних зусиль і специфічних знань. У мові специфіка культури виражається у вигляді культурно-маркованих одиниць, які позначають об'єкти і явища, характерні для певного народу, і чужі для інших, ці одиниці і називаються реаліями.

У сучасному перекладознавстві існує два основних способи перекладу реалій – транскрипція та переклад, що на практиці реалізуються у певних варіаціях. Спосіб перекладу безпосередньо залежить від таких чинників, як характер тексту, статус, важливість реалії в контексті, характер реалії, а також від того, чи треба зберегти колорит мовної одиниці або передати значення реалії, при якому можливі втрати колориту й національного маркування культурної реалії.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Советская Энциклопедия, 1966. 608 с.

2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). М. : Международные отношения, 1975. 456 с.

3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М. : Международные отношения, 1980. 343 с.

4. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические вопросы. М. : Высшая школа, 2004. 236 с.

5. Кабакчи В. В. Практика англоязычной межкультурной коммуникации. СПб. : Союз, 2007. 480 с.

6. Семенова А.В. Культурные реалии в текстах кросс-культурной литературы как инструмент стилизации. *Universum: филология и искусствоведение*. 2017. № 7 (41). URL: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/5015

7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М. : Высшая школа, 1983. 303 с.

УДК 811.161.2'373

ДЕРИВАЦІЙНА БАЗА АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Голі-Оглу Т. В., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Голі-Оглу К. І., студентка, Маріупольський державний університет

Авраїмова К. Г., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті студіюється проблема деривaційної типології абстрактних іменників у двох східнослов'янських мовах. Аналізується деривaційна база цього лексико-граматичного класу, визначаються найпродуктивніші способи словотворення. Значна частина наукового дослідження присвячена аналізу продуктивності деривaційних формантів (суфіксів і префіксів), за допомогою яких творяться абстрактні лексеми в українській та російській мовах. Як продуктивний спосіб словотвору розглянуто нульову суфіксацію, що досить активно використовується для творення абстрактних іменників. Студіювання проблеми відбувається із застосуванням описового методу і прийомів деривaційного та частотного аналізів.

Ключові слова: абстрактні іменники, деривація, формант, продуктивність, суфіксація, нульова суфіксація.

Holi-Ohlu T., Holi-Ohlu K., Avraimova K. Derivation base of abstract nouns in ukrainian and russian.

The article studies the problem of derivational typology of abstract nouns in two East Slavic languages. The derivational base of this lexical and grammatical class, analyzed the most productive ways of word formation are determined. Much of the research is devoted to the analysis of the productivity of derivational forms (suffixes and prefixes), which are used to create abstract tokens in Ukrainian and Russian. Zero suffixation is considered as a productive way of word formation, which is quite actively used to create abstract nouns. The problem is studied using a descriptive method and methods of derivation and frequency analysis.

Key words: abstract nouns, derivation, formant, productivity, suffix, zero suffix.

Постановка проблеми. Дослідження історичного словотвору української та російської мов тривалий час перебувало на стадії аналізу окремих деривaційних явищ. Натомість наразі відсутня детальна характеристика словотвірних можливостей абстрактних іменників, їхня деривaційна активність у діахронічному просторі, а також у сучасних східнослов'янських мовах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Абстрактні іменники в цілому, що виражають і номінують важливі соціально-політичні, філософські, етичні та естетичні поняття, давно й активно досліджувалися в українському та зарубіжному мовознавстві, зокрема в працях П. Білоусенка, В. Ґрещука [2], І. Ковалика, Н. Медведовської [3], В. Німчука [6], Л. Полюги [8, 9], Н. Томи [11], І. Чепіги [13], М. Чікало [14], В. Шадури [15] тощо). Навіть побіжний огляд наукових студій з вивчення абстрактної лексики на матеріалі давньоруської чи давньої української мови, засвідчує той факт, що переважна кількість праць, подаючи розгляд семантичних, стилістичних, функціональних особливостей цієї лексичної групи, аналізує і питання деривації, зокрема праці В. Ґрещука [2], де на значному історичному матеріалі досліджуються історичні зміни у деривaційних

системах слов'янських мов. у зв'язку з окресленою проблемою маємо згадати праці Л. Гумецької, С. Бевзенка, М. Фащенка [12], які також студіюють питання категорії абстрактного в деривaційному вимірі. Проте в сучасному мовознавстві утворилася значна лакуна щодо дослідження деривaційного потенціалу абстрактної лексики в зіставному вимірі, що вкрай є необхідним для розв'язання поточних перекладознавчих проблем як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Саме **цю проблему** маємо намір студіювати в представленому дослідженні.

Метою статті є аналіз деривaційної бази абстрактних іменників в українській та російській мовах у зіставному вимірі з орієнтацією на перекладознавчу площину, зокрема з'ясування перекладацьких відповідностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. До контенту абстрактної лексики лінгвісти відносять лексеми, що не здатні викликати в мисленнєвій діяльності носія мови жодних візуальних образів, не мають конкретного (речового) втілення, співвідносяться насамперед з внутрішнім уявленнями людини, її моральною й психічною організацією, інтелектуальними здібностями, особливостями характеру [1, с. 7]. Абстрактні лексеми, зокрема і абстрактні іменники, позначають явища навколишнього світу, суспільні та політичні поняття тощо. Наразі питома абстрактна лексика суспільної, політичної, наукової, духовної та інших сфер життя людини є особливо актуальною, тобто такою, що потребує дослідження, розповсюдження і популяризації, оскільки частка абстрактних іменників у словниковому складі будь-якої мови є незаперечним показником рівня розвитку мови у цілому [4, с. 123; 7, с. 17].

Як відомо, до способів творення іменників належать: префіксальний; суфіксальний; префіксально-суфіксальний; безафіксний; основоскладання; словоскладання; абревіація; перехід з іншої частини мови. Домінантою у сфері іменникової деривації є суфіксація. Відіменникові суфікси, які беруть участь у творенні іменників, поділяються на дві групи: 1) ті, що утворюють слова з новим відтінком у значенні (ліс – лісок, вода – водичка, гніздо – гніздечко); 2) ті, що надають словам нового значення (шахта – шахтар, високий – височина, глибокий – глибина).

За семантичними ознаками суфікси, за допомогою яких творяться іменники з новим значенням, поділяються на такі групи: 1) суфікси на позначення осіб; 2) суфікси на позначення назв абстрактних понять; 3) суфікси на позначення предметів та місця, засобів і наслідків праці людини; 4) суфікси на позначення збірності; 5) суфікси на позначення місця, просторових понять.

У деривaційному процесі абстрактних іменників відіменникові суфікси є малопродуктивними. Предметом вивчення словотвору є розгляд способів творення слів, класифікація похідних слів з урахуванням їхньої деривaційної структури та деривaційного значення, визначення продуктивності способів.

В українській мові, так само, як і в російській, абстрактні іменники вживаються досить часто. В обох мовах абстрактні іменники використовуються для позначення таких понять дій, станів, ознак, якостей, властивостей, які представляються у загальному значенні (наприклад, щастя, радість, тактовність, сум'яття, терпіння, доброта, удача тощо).

Здебільшого абстрактні іменники сучасної української і російської мови належать до іменників-дериватів, утворених від інших частиномовних класів. Найчисленнішу частину абстрактних іменників становлять віддієслівні й відприкметникові іменники, які відтворюють семантику вихідних для них неіменникових основ. Від дієслів і прикметників утворюються іменники тільки з новим значенням.

В українській мові абстрактні іменники творяться за допомогою різних деривaційних суфіксальних формантів, що мають різну частотність і рівень продуктивності, а також різні функціональні характеристики.

Таблиця 1 – Деривaційні суфіксальні форманти творення абстрактних іменників в українській мові

-ість	- відприкметниковий суфікс, шляхом приєднання якого утворюються іменники зі значенням опредметненої ознаки (*прикрий - прикр**ість**, свідомий – свідом**ість***);
-енн(я)	- суфікс для творення віддієслівних іменників (*мислити – мисл**ення**, вдосконалювати – вдосконал**ення***);
-інн(я), -їнн(я)	- віддієслівний суфікс, що бере участь у творенні іменників зі значенням процесу, стану (*горіти - гор**іння**, доїти – до**їння**, терпіти – терп**іння***);
-анн(я)	- за допомогою цих суфіксів утворюється значна група абстрактних іменників зі значенням узагальненості, які утворюються від основ дієслів недоконаного виду (*бажати – баж**ання**, думати – дум**ання***);
-ств(о), -зтв(о), -цтв(о)	- це продуктивні суфікси, які допомагають утворювати іменники з опредметненою ознакою (*сирота - сирі**тство**, боягуз - боягу**зтво**, пророк - проро**цтво***); Творення абстрактних назв з цими суфіксами зазвичай відбувається не від прикметникової, а від іменникової основи.
-тт(я)	- суфікс, який бере участь у творенні іменників із значенням узагальненої, абстрактної дієслівної ознаки (*жити - жи**ття**, викривати – викри**ття**, каятися - кая**ття***);
-б(а)	- малопродуктивний суфікс, який бере участь у творенні абстрактних іменників від безпрефіксних дієслів (*просити - прось**ба**, боротися - борот**ьба***);
-изм, -ізм (-їзм)	- відприкметникові іменники, утворені за допомогою цих суфіксів, мають значення суспільно-політичної формації, якості, поведінки (*роман**тизм**, анахрон**ізм**, героїзм, архаїзм, раціонал**ізм**)*;
-от(а, и)	- суфікс, що частіше використовується для творення абстрактних іменників від прикметників, ніж від дієслів (*сліп**ота**, роб**ота**, клоп**от**и*);
-ин(а)	- цей суфікс є найпродуктивнішим у деривації абстрактних іменників жіночого роду (*див**ина**, чуж**ина***) або абстрактних віддієслівних іменників (*штовхан**ина***);
-н(я)	- непродуктивний суфікс, завдяки якому утворюються віддієслівні абстрактні іменники (*брехати - брех**ня***);
-д(а)	- непродуктивний суфікс для творення відприкметникових іменників (*прав**да**, крив**да***);
-к(а)	- суфікс бере участь у творенні абстрактних віддієслівних іменників з ознакою процесу дії (*зарядка, здогадка, суперечка*);
-інь	- суфікс для творення відприкметникових іменників із підсиленим значенням ознаки, міри (*широкий - широч**інь**, теплий - тепл**інь***);
-неч(а)	- так само, як і попередній суфікс, бере участь у творенні відприкметникових абстрактних іменників, підсилюючи їх значення (*холодний – холод**неча**, порожній – порож**неча***);
-ощ(і)	- суфікс для творення відприкметникових абстрактних іменників pluralia tantum (*рад**ощі**, хитр**ощі**, ревн**ощі***).

Менш численну групу становлять іменники української мови з непохідними основами (сила, воля, горе, страх, побут, дух). Вони утворюються в результаті нульової суфіксації. Специфіка її полягає в тому, що похідне слово формується завдяки переходу мотивуючої основи до іншої частини мови засобом нульового суфіксу. Наприклад: бігти → біг, ходити → хід, гнилий → гниль.

Нульова суфіксація без застосування інших засобів деривації представлена тільки при творенні: 1) віддієслівних іменників зі значенням опредметненої дії (відлітати → відліт, нападати → напад, розігнатися → розгін); 2) відприкметникових іменників зі значенням опредметненої ознаки (слизький → слиз, цвілий → цвіль, рваний → рвань); 3) рідше при утворенні віддієслівних іменників із значенням особи (приставити → пристав, посилати → посол). У сучасній літературній російській мові найбільш продуктивні суфікси для творення абстрактних іменників представлено в таблиці:

Таблиця 2 – Деривaційні суфіксальні форманти творення абстрактних іменників російської мови

ость (-ность)	- за допомоги цього суфіксу утворюються іменники (від основ прикметників та пасивних дієприкметників) з абстрактним значенням чи властивістю (*бодр**ость**, гибк**ость**, изнежен**ность**, готов**ность***). Найчастіше такі слова використовуються у художній літературі, їх кількість дедалі збільшується (наприклад, *русск**ость**, газет**ность***);
-мость	- за допомоги яких утворюються іменники (від основ дієслів) зі значенням стану (*заболевае**мость**, сопротивляе**мость***). Слова з цими суфіксами найбільш часто знаходять використання у книжковій мові, наприклад, у науковому стилі;
-ни(е), -нь(е), -ени(е)	- використовуються для творення іменників (від основ дієслів) зі значенням дії, процесу (*достижен**ие**, взыскан**ие**, изобретен**ие**, строен**ие**, сцепл**ение***). Слова, утворені таким способом, більш притаманні книжковій мові.
-аци(я), -яци(я), -фикаци(я)	- за допомоги цих суфіксів від основ дієслів утворюються іменники зі значенням дії (*воениз**ация**, агит**ация**, тепло**фикация**, калькул**яция**)*. Слова з цим значенням використовуються у книжкових стилях мовлення, зокрема у виробничо-технічному.
-к(а)	- за допомоги цього суфіксу утворюються абстрактні іменники від основ дієслів зі значенням дії (*вклей**ка**, залив**ка**, браков**ка***);
-и(е), -ь(е)	- за допомоги такого суфіксу утворюються іменники зі значенням ознаки, властивості (изобил**и**е, усерд**и**е, раздол**ь**е);
-ств(о), -еств(о)	- використовується для утворення іменників від основ іменників зі значенням стану, становища, діяльності (*автор**ство**, председатель**ство**, ученич**ество***). Слова із ускладненим суфіксом *–ианств(о) –янств(о)* називають ідейний напрямок, течію (*кант**ианство**, вольтерь**янство***). Подібні слова характерні для книжкового стилю.
-изм	- за допомоги цього суфіксу утворюють відіменникові абстрактні іменники, які називають вчення, напрямки, схильності (*демократ**изм**, материал**изм**, оптим**изм**, тур**изм***). Такі слова переважно зустрічаються у книжковій мові.
-ур(а)	- допомагає при утворенні слів (іншомовного походження), які використовуються для зазначення сфери діяльності, галузі мистецтва, професії (*архитект**ура**, адвокат**ура**, скульпт**ура***). Слова, утворені таким способом, найчастіше можна зустріти у книжковій мові.
-аж	- використовується для утворення слів, які називають дію (*монт**аж**, инструкт**аж***), кількість (*тонн**аж**, метр**аж***), а також при утворенні слів зі збірним значенням (*картон**аж***). Цей суфікс переважно зустрічається у словах іншомовного походження, до того ж подібні слова найчастіше можна зустріти у виробничо-технічній мові.
-отня	- цей суфікс вживається для творення іменників для позначення абстрактної ознаки дії, місця і кількості (*бег**отня**, треск**отня**).*

Висновки та (або) перспективи та пропозиції. Отже, в українській і російській мовах іменники з абстрактним значенням утворюються за допомогою суфіксації від основ дієслів та прикметників. Серед суфіксів, що виступають як деривaційні форманти, є продуктивні та малопродуктивні. Характерною ознакою кожного з них є здатність надавати утвореним абстрактним іменникам певного відтінку значення (ознаки, дії, процесу, міри тощо). Кількість іменників з абстрактним значенням досить значна і постійно збільшується завдяки природним деривaційним процесам в мові, тому дослідження цього шару лексики завжди залишається актуальним.

Список використаних джерел

1. Гордійчук О. В. Традиції дослідження абстрактної лексики в українському мовознавстві. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство).* 2016. Т. 189. С. 7–11.

2. Грещук В. В. Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на -ість (-ость). *Мовознавство.* 1981. № 3. С. 60–66.

3. Медведовська Н. В. Розвиток абстрактної лексики в ранньонімецькій мові (на матеріалі полемічних текстів XVII ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 20 с.

4. Микитюк О. Р. Українські абстрактні іменники у загальновживаній та термінній лексиці : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1997. 282 с.

5. Муромцева Г. О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків : Вища школа, 1985. 152 с.

6. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 414 с.

7. Піскозуб З. Ф. Семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2003. 24 с.

8. Полюга Л. М. Спостереження над термінами в писемних пам’ятках української мови XIV–XVII. Мовознавчі студії : матеріали конференції. Львів, 2002. С. 129–139.

9. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ : Наук. думка, 1991. 240 с.

10. Тома Н. М. До проблеми визначення абстрактної лексики. Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. Київ : Київський університет, 2011. Вип. 34. С. 288–292.

11. Тома Н. М. Абстрактна лексика в мовосвіті Петра Могили : монографія. Тернопіль : Астон, 2014. 216 с.

12. Фащенко М. М. Спостереження над творенням іменників жіночого роду із суфіксом –ість. Українське мовознавство. Київ : Вища школа, 1973. Вип. 1. С. 35–40.

13. Чепіга І. З історії староукраїнської лексики на позначення гідроспоруд. *Мовознавство.* 1986. № 3. С. 44–50.

14. Чікало М. І. Назви кольорів у пам’ятках української мови XVI–XVIII ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук . 10.02.02. Львів, 1994. 23 с.

15. Шадура В. О. Абстрактна лексика. Питання східнослов’янської лексикографії XI–XVII ст. : матеріали симпозіуму. Київ : Наукова думка, 1979. С. 89–90.

УДК 338:48

ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я НА ПРИКЛАДІ МІСТА МАРІУПОЛЯ

Гривцова О. М., магістр із туризмознавства, старший лаборант кафедри туризму, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Проблеми розвитку туризму в сучасному світі багатогранні, але розвиток доступного туризму займає особливо важливе місце. З кожним роком відсоток інвалідизації населення світу збільшується, в тому числі в розвинених державах. Стає очевидним, що ці проблеми є актуальними для становлення і розвитку соціальної держави в країнах Європи і України. У той же час розвиток доступного туризму має й економічне значення для розширення спектра послуг і збільшення прибутку, підвищення привабливості регіону.

Ключові слова: інклюзивний туризм, безбар'єрний туризм, безбар'єрна середа, доступний простір.

Hryvtsova O. Problems and prospects for the development of inclusive tourism in the eastern Azov region.

The problems of tourism development in the modern world are multifaceted, but the development of affordable tourism is particularly important. Every year the percentage of disability of the world's population increases, including in developed countries. It becomes obvious that these problems are relevant for the formation and development of the welfare state in Europe and Ukraine. At the same time, the development of affordable tourism is of economic importance to expand the range of services and increase profits, increase the attractiveness of the region.

Keywords: disabled people, inclusive tourism, barrier-free tourism, barrier-free environment, available space

Постановка проблеми. Доступний туризм (accessibletourism) – це комплекс туристичних послуг, спеціально адаптованих для людей з обмеженими можливостями пересування або з обмеженнями органів почуттів, для людей з інтелектуальними або психічними обмеженнями, для тих, хто подорожує з маленькими дітьми в колясках, для літніх людей, а також для людей, яким складно користуватися туристичними послугами щодо інших медичних причин (діабет, алергії і т.д.). На даний момент немає експертних відомостей про частки доступного туризму на українському ринку. Це вид туризму є порівняно новим напрямком, але незважаючи на це він розвивається швидкими темпами. Попит на ринку туризму, доступного для всіх, збільшується кожного року в геометричній прогресії На сьогоднішній день в світі проживає 1 млрд. людей з обмеженими можливостями здоров'я – це приблизно 15 % населення світу. 80 % з них проживають в розвинених країнах, – ці дані представила в ООН. Але лише 1 % всіх туристичних поїздок здійснюють саме інваліди. Люди з обмеженими можливостями здоров'я подорожують рідше, ніж «здорові» громадяни. У більшості випадків це пов'язано з тим, що в країнах готелі і місця масового відвідування не призначені для відвідування гостей з обмеженими можливостями здоров'я, транспорт не є пристосованим для потреб інвалідів, і це дійсно становить проблему для людей з обмеженими можливостями. Останні 10 років відзначається збільшення сектора туристичного ринку, пов'язаного з обслуговуванням осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Однак навіть в європейських країнах цей сектор ще не можна назвати масовим. В Україні він тільки набирає обертів. Створення

безбар'єрного середовища несе за собою такі фінансові переваги як: збільшення обсягу продажів додаткових послуг; збільшення доходу; довіру клієнтів, висока частка повторних замовлень. Вирішення питань пов'язаних з розвитком інклюзивного туризму в регіоні вимагає ретельного вивчення проблем і аналізу перспектив для його подальшого розвитку.

Метою статті є дослідження ефективних шляхів вивчення проблем і перспектив розвитку інклюзивного туризму в Північному Приазов'ї.

Аналіз досліджень і публікацій. Інклюзивний туризм галузь туризму, яка на даний час постійно привертає до себе увагу науковців. Питання доступного туризму розглядається провідними українськими та закордонними фахівцями зокрема: К. Батлер, С. Дарсі, Дж. Діксон, Г. Роджерсон, О. Кравченко, Н. Коляда, А.В. Коротєєва, Н. В. Барна, Н. Бєлоусова, Л. Вікторова, В. Лепський, Л. Науменко, І. Борисова, В. Березовський, О. М. Бородіна, С. Макаренко, М. Перфілєва, Л. А. Слатвінська, Ю. М. Хрущ та ін. Але попри значну кількість досліджень питань розвитку інклюзивного туризму в Україні, зокрема, в Північному Приазов'ї ця проблема є дуже актуальною і потребує подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток доступного туризму в Україні та в Приазов'ї зокрема, вигідний не тільки з точки зору соціальних і культурних позицій, він матиме позитивний вплив і на збільшення туристичного потоку, залучення іноземних туристів в країну. Розвиток доступного туризму відповідає прагненням світового туристичного бізнесу, спрямованих на зміни якості послуг, що надаються для всіх категорій споживачів послуг сфери гостинності. Північне Приазов'я досить привабліва територія України для туризму, рекреації та відпочинку. З кожним роком кількість туристичних прибуттів в регіон збільшується. Значна частина подорожуючих в межах доступного туризму – це туристи з інвалідністю, вадами зору або слуху, інші маломобільні групи населення. Подорожуючи, вони стикаються з широким діапазоном бар'єрів, які заважають їм у повній мірі споживати наявні туристичні ресурси. Звісно так не має відбуватися. Будь-які категорії туристів мають рівноцінне право на отримання повного спектру послуг, не відчуваючи при цьому ніяких перепон та дискомфорту.

Інклюзивний туризм – це частина комплексного підходу зі створення сприятливого суспільного середовища для осіб з інвалідністю.

В розвинених країнах світу досить успішно розвивається інклюзивна інфраструктура, що дозволяє людям з фізичними вадами вести активний спосіб життя і спонукає до подорожей. В Україні на даний час розробляється Національна стратегія створення безбар'єрного простору. Щоб вирішувати які шляхи потрібні для перспективного розвитку інклюзивного туризму треба проводити якомога більше заходів які висвітлюють питання інклюзивного туризму та створення безбар'єрного простору для людей які потребують спеціальних умов. Чимало українців, які раніше обирали для відпусток іноземні країні, змушені були залишитися в Україні. В Приазов'ї склалися умови для розвитку інклюзивного туризму в межах розвитку внутрішнього туризму. В регіоні відпочиває і подорожує велика кількість громадян, але інклюзивний туризм потребує уваги з боку держави і міжнародних організацій здатних підтримати даний вид туризму в нашій країні і в регіоні зокрема. Приазов'я визначено ключовим місцем для реалізації інвестиційного проекту USAID. Підписаний Меморандум про співпрацю з керівником проекту USAID «Економічна підтримка Східної України». Цей проект фінансує Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Він зосереджений насамперед на стабілізацію економічної ситуації в Донецькій і Луганській областях. Діяльність проекту «Економічна підтримка Східної України» спрямована на 3 основних завдання: стабілізація економіки. Йдеться про відновлення інфраструктури, інтеграції в економіку та створення нових робочих місць в регіоні; підтримка розвитку малого, середнього бізнесу. Вона передбачає допомогу вже існуючим підприємствам, також створення нового бізнесу. Розвиток секторів сільського господарства, інтернет-технологій

і промисловості; впевнене економічне майбутнє Східної України. Зокрема, Проект USAID планує співпрацювати з представниками громадських організацій, викладачами, студентами, місцевими бізнес-лідерами для побудови успішного економічного майбутнього Донбасу [4].

Рішення поставлених цілей і завдань дозволить людям з обмеженими можливостями вільно переміщатися у місті Маріуполі й регіоні, здійснювати міські, заміські оглядові екскурсії та віртуальні екскурсії. Також у межах вирішення проблем людей з інвалідністю у Маріуполі пройшов перший регіональний інклюзивний фестиваль Донеччини «Світ рівних» [3]. На якому обговорювались і питання пов'язані з інклюзивним туризмом. Для характеристики внутрішнього туризму в регіоні треба вивчити сутності та особливості організації внутрішнього туризму в Україні загалом, і в Північному Приазов'ї, зокрема. За для визначення основ розвитку внутрішнього туризму в регіоні було проведене опитування громадян – мешканців регіону щодо найбільш пріоритетних регіональних видів туризму та туристичних продуктів. В опитуванні брало участь 185 осіб. З них 12 % надало перевагу рекреаційному (море, сонце, пляж) туризму, 20 % подієвому туризму, але більша кількість 68 % надала превагу культурно-пізнавальному туризму, якій має реальні перспективи розвитку саме як інклюзивний туризм.

Малюнок 1 – Пріоритетні регіональні види туризму

Відносно туристичного продукту, аналіз опитування показав, що 100 % респондентів вважають – для залучення внутрішніх туристів, необхідно пропонувати не стандартний, а ексклюзивний турпродукт, і особливо гостро його потребують інклюзивні туристи. Для розвитку інклюзивного туризму, треба розробляти новий туристичний продукт пристосований саме до потреб людей з обмеженими можливостями.

Для активізації інклюзивного туризму в межах внутрішнього треба спрямувати діяльність маріупольського Комітету на здійснення наступних заходів: формування сукупності фінансових та організаційних умов для розвитку туристично-екскурсійного потенціалу в Маріуполі; сприяння будівництву нових та модернізації діючих засобів розміщення, діяльність яких пов'язана з наданням послуг туристам, з урахуванням

створення безбар'єрного середовища; відновлення існуючих і розробка нових туристичних маршрутів по місту, у тому числі і віртуальних; розробка туристично-екскурсійної карти Маріуполя із зазначенням туристичних маршрутів, класифікованих за видами, порою року, інтересами різних категорій туристів, включаючи і інклюзивних туристів; рекламування туристичних можливостей міста в регіонах постачальниках туристів – Київському, Харківському, Дніпропетровському, Чернігівському, Вінницькому, Львівському та ін.; введення нових пільг та вдосконалення існуючої системи знижок для інвалідів, що подорожують по Донеччині та Маріуполем, розвиток галузевої науки, здійснення наукових досліджень у сфері туризму Донецької області в комплексі з проведенням моніторингу щодо вивчення потреб інвалідів в сфері туризму; формування сучасної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері туризму з акцентом на кадри підготовлені для обслуговування сфери інклюзивного туризму.

Аналізуючи ситуацію в цілому, визначаємо складові для перспектив розвитку інклюзивного туризму в межах внутрішнього туризму в Північному Приазов'ї на прикладі міста Маріуполя.

Сильні сторони: Гарні природно-кліматичні умови на території (практично відсутні ризики природних катаклізм, помірний клімат); вдале географічне розташування області; оновлення та ремонт доріг на території Маріуполя. (Програма Мера міста – капітальний ремонт центральних доріг , а також доріг другого рівня за 8 років, починаючи з 2018 р.); історичні пам'ятки архітектури; проведення інклюзивних фестивалів різної спрямованості: «Разом ми єдині!», «Перший регіональний інклюзивний фестиваль Донеччини« Світ рівних»; З 2017 року місті діє програма «Доступний Маріуполь». Її мета - створення доступного середовища для всіх жителів і їх рівноправної участі в житті міста. Капітальні ремонти закладів культури, освіти, спорту і адміністративних центрів проводяться з урахуванням всіх елементів доступності; Маріуполь взяв курс на формування універсального публічного простору з рівним доступом для всіх жителів. В рамках ініціативи першої леді О. Зеленської «Без бар'єрів» міський голова В. Бойченко підписав Меморандум про розвиток безбар'єрної архітектури; велика кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури; природно-рекреаційний потенціал; туристично-рекреаційний потенціал; наявність санаторіїв і профілакторіїв; наявність ресурсів до створення оздоровчо-туристичних комплексів. Слабкі сторони: неякісні дороги.; низький рівень сервісу; висока вартість обслуговування; несприятливий екологічний стан в місті; якість обслуговування в регіоні залишає бажати кращого, не відповідає високим міжнародним вимогам і стандартам по туризму в межах доступності; несприятливе фінансово-економічне загальне становище жителів регіону; проблеми з транспортом; недостатньо розвинена система маркетингу в регіоні (слабкі рекламні компанії по залученню туристів); проблема фінансування цільового фонду з розвитку турбізнесу в Донецькій області. Можливості: розвиток інфраструктури міста, розвинення перспектив покращення авто доріг, залізничних доріг; перспективні види акселеративних (тобто по залученню фінансування) програм та інвестиційна привабливість Донбасу. (Міжнародний інвестиційний форум RE: THINK. Invest in Ukraine, організований за ініціативою президента В. Зеленського в м. Маріуполь, жовтень 2019 р.); інвестиційний Проект USAID «Економічна підтримка Східної України»; розширення туристичного потоку за рахунок зростання готельних місць, а також широкого вибору місцевих визначних пам'яток; покращання рівня обслуговування; покращання екологічної ситуації; розширення асортименту надаваних послуг; розроблення нових видів турів. Зокрема для доступного туризму; підвищення професійної компетенції працівників туристичної галузі; зниження цін на відпочинок.

Загрози: нестабільна політична ситуація як в регіоні, так і в країні; екологічна небезпека; суперечливий характер вітчизняного законодавства; зниження рівня життя

населення; можливе підвищення цін на відпочинок; загроза зміни переваг туристів через наявність безлічі конкурентів на ринку (інші області України, іноземний сектор), маркетингового бар'єру, а також тиску з боку високих вимог міжнародного туризму;

Висновки та перспективи й пропозиції. Отже в Приазов'ї сьогодні складаються сприятливі умови для розвитку інклюзивного туризму. Проводяться фестивалі, форуми, симпозіуми, інфраструктура міняється на краще, створені інклюзивно-ресурсні центри, розглядаються питання створення доступних просторів. З'являються нові можливості, а саме: можливості розвитку інфраструктури міста, розвинення можливостей покращення авто доріг, залізничних доріг, перспективні види акселеративних (тобто із залученням фінансування) програм та інвестиційна привабливість Донбасу; розширення туристичного потоку за рахунок зростання готельних місць, а також широкого вибору місцевих визначних пам'яток; покращання рівня обслуговування; покращання екологічної ситуації. розширення асортименту надаваних послуг; розроблення нових видів турів, зокрема для людей з обмеженими можливостями; підвищення професійної компетенції працівників туристичної галузі; зниження цін на відпочинок.

Список використаних джерел

1. Барна Н. В., Коротєєва А. В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм : навч. посіб. Київ : ВМУРЛ, 2020. 32 с.

2. Реалізація інвестиційного проекту USAID в Приазов'ї. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2655239-u-mariupoli-startue-proekt-usaid-z-ekonomicnoi-pidtrimki-shidnoi-ukraini.html (дата звернення 29.05.2021)

3. Світ рівних : форум. URL: https://mariupolrada.gov.ua/ru/news/«svit-rivnih»-v-mariupoli-obgovorili-pitannja-inkljuzivnoi-gramotnosti (дата звернення 31.05.2021)

4. Хрущ Ю. М., Іванова В. М., Медведський Р. С. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення поняття. *Вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*. 2017. № 6. С. 206–211.

5. Чупіна К.О. Аналіз розвитку інклюзивного туризму за кордоном. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Міжнародні відносини. економіка. країнознавство. туризм.* 2020. Вип. 11. С. 121–125.

УДК 101.9:316.663.23-057.4

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ТВОРЧОСТІ А. П. АФОНОВА

Коротіч Г. В., доцент кафедри філософських наук та історії України, , кандидат філософських наук, доцент, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Проаналізована сутність концепції соціалізації в наукових роботах А. П. Афонова. Стисло показана історія її формування. Пояснюється, що головною особливістю цієї концепції було розуміння соціалізації як суб'єктивно-об'єктивного процесу, з акцентом на саме суб'єктивному аспекті. Підкреслюється, що А. П. Афонов розглядає вплив на процес соціалізації системи основних соціокультурних чинників, розкриваючи діалектичний зв'язок суб'єктивного та об'єктивного вимірів даного процесу. Особливу увагу філософ приділяє економічним і духовним чинникам. А. П. Афонов стверджує, що соціалізація досягне своєї повноти тоді, коли суспільство буде орієнтовано на розвиток духовного начала в індивіді.

Ключові слова: А. П. Афонов, соціалізація, соціокультурні чинники, суб'єктивно-об'єктивний процес, продуктивні сили, духовність, індивід.

Korotich H. Research of the phenomenon of socialization in the works of A. P. Afonov.

The essence of the concept of socialization in the scientific works of A. P. Afonov is analyzed. The history of its formation is briefly shown. It is explained that the main feature of this concept was the understanding of socialization as a subjective-objective process, with an emphasis on the subjective aspect. It is emphasized that A. P. Afonov considers the influence of the system of basic socio-cultural factors on the process of socialization, revealing the dialectical connection between the subjective and objective dimensions of this process. The philosopher pays special attention to economic and spiritual factors. A. P. Afonov argues that socialization will achieve its fullness when society will be orientated on the development of the spiritual principles in an individual.

Keywords: A. P. Afonov, socialization, socio-cultural factors, subjective-objective process, productive forces, spirituality, individual.

Постановка проблеми. У грудні 2020 року надійшла трагічна звістка про те, що передчасно пішов з життя Анатолій Петрович Афонов, доцент, кандидат філософських наук, який майже 10 років завідував кафедрою філософських наук Приазовського державного технічного університету, в якому став працювати на початку 80-х років минулого століття. Він одержав ґрунтовну філософську освіту; як і належить справжньому філософу, все своє життя постійно самовдосконалювався, вивчав нову наукову і педагогічну літературу, у тому числі зарубіжну, завжди мав власну обґрунтовану думку щодо цих матеріалів, одразу схоплював головне у будь-якому науковому тексті чи у виступу, тому з ним завжди цікаво і корисно було обговорювати як роботи філософів минулого, які він із легкістю цитував, бо дуже добре знав історико-філософську спадщину, так і сучасних авторів. До написання власних наукових і навчально-методичних робіт А. П. Афонов завжди ставився дуже відповідально, всебічно осмислюючи проблеми, які його цікавили, намагаючись глибоко проникнути в їхню сутність. Він писав власні статті або посібники із захопленням від самої можливості створити нове, відкрити його для інших. Анатолій Петрович ніколи не писав про те, що йому було не цікавим, і через читання його статей можна було відкрити сокровенні думки автора. Однією з таких дуже близьких А. П. Афонову тем була проблема соціалізації, яку

він почав досліджувати у статтях, а пізніше написав про це монографію. Під процесом соціалізації часто розуміють процес становлення індивіда як особистості, роблячи акцент на його соціальності. Оскільки аргументовані скарги на дефіцит особистісного начала в людині чутно з вуст соціологів і філософів і сьогодні, то завдання дослідити особливості процесу соціалізації видається суспільно важливим. Саме особистості є рушійною силою суспільного розвитку, усвідомлюють свою соціальну відповідальність, активно прагнуть конструктивних змін у різних сферах нашого буття, мужньо протистоять намаганням у той чи інший спосіб паплюжити, нівелювати духовні цінності. У чому полягає сутність процесу соціалізації, які чинники на нього впливають, якою є роль індивіда і як він сам може впливати на ці чинники – такі та подібні питання вимагають свого подальшого вивчення і аналізу, у тому числі з огляду на соціальну значимість проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зауважити, що проблема соціалізації цікавить багатьох філософів, соціологів, педагогів. Дуже ґрунтовно з соціально-психологічної точки зору її дослідив у своїй монографії В. В. Москаленко [1]. Спираючись на сучасні наукові розвідки в галузі соціальної психології, він розглянув теоретико-методологічні та методичні аспекти соціалізації особистості, визначивши її як становлення соціальності людини завдяки дії механізму суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Ємець Н. А. і Спас К. О. проаналізували релігійну соціалізацію особистості у сучасному соціокультурному просторі, віддаючи належне впливу на процес соціалізації такого складного і важливого феномену як релігія [2]. Гірліна Н. Ю. у своїй науковій розвідці досліджує величезний вплив духовної культури на процес соціалізації [3]. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України розглядає Караман О. Л. [4]. Лопуга О. І. аналізує вплив сучасного інформаційного простору на соціалізацію молоді [5]. Сутність і зміст методологічних підходів до пояснення процесу соціалізації особистості вивчають Гарасимів Т. З. і Іванишин Т. І. [6]. Рюль В. О. у своїй змістовній розвідці досліджує феномен соціалізації у філософських, соціологічних, соціально-психологічних, педагогічних концепціях, виокремлюючи два основні підходи до аналізу соціалізації – суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний [7]. Сутність соціалізації та концептуальні підходи до розуміння цього процесу аналізує Галус О. М. [8]. Особливе місце серед наукових досліджень, присвячених соціалізації, посідають роботи А. П. Афонова, який поставив собі за мету дослідити цей феномен з філософської точки зору, роблячи акцент на суб'єктивно-об'єктивному характері соціалізації. Слід зауважити, що саме такий аспект дослідження соціалізації і на початку XX століття, і зараз є актуальним з огляду на адекватне виявлення ролі суб'єкта у цьому процесі.

Мета дослідження. Отже, з огляду на вище викладене, метою даної статті є дослідити особливості розуміння соціалізації А. П. Афоновим.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що вивчати феномен соціалізації А. П. Афонов почав ще у 90-х роках XX століття. Спочатку він писав статті, а пізніше узагальнив свої дослідження в ґрунтовній монографії. Зазвичай соціалізацію в широкому розумінні слова визначають як процес, «в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває соціальних якостей, що є необхідними їй для життєдіяльності у суспільстві» [1, с. 9]. В. В. Москаленко робить дуже слушне зауваження щодо конкретно-історичного характеру соціалізації, наголошуючи, що йдеться не про становлення соціальних якостей взагалі, а «про становлення тих конкретних соціальних якостей, які зумовлені соціальним простором, що визначається особливостями певного історичного часу» [1, с. 9]. У процесі соціалізації індивід у свій неповторний спосіб намагається засвоїти загальний культурний досвід людства, зробити свій внесок у його подальший розвиток. Це засвоєння відбувається у взаємодії з іншими індивідами, спільнотами, колективами. А. П. Афонов у дослідженні соціалізації пішов шляхом виявлення об'єктивного характеру логіко-гносеологічних основ соціалізації індивіда [9].

Такі основи включають не тільки власне когнітивні, але й соціокультурні аспекти, і це надає можливість зрозуміти суперечливу природу соціалізації, дослідити історію й логіку розвитку цього процесу. Так А. П. Афонов розпочав розробку власного соціально-філософського бачення концепції соціалізації, розробку відповідного категоріального апарату. Ці міркування знайшли продовження в його наступній змістовній роботі, присвяченій дослідженню соціалізації як відображення єдності онто- і філогенезу [10]. Онтогенез реалізується через предметну, соціальну діяльність у різних її формах, через генетичний і особистісний потенціал, потреби та інтереси, освіту та виховання, через духовний розвиток [10, с. 189]. Після цього А. П. Афонов цілком логічно переходить до вивчення проблеми впливу соціокультурних чинників на процес соціалізації та навпаки, визначення методології та плану майбутньої узагальнюючої роботи. Нарешті, своє бачення соціалізації в такому узагальненому і змістовному вигляді він подає у монографії «Соціалізація індивіда як суб'єктивно-об'єктивний процес» [11].

Міркуючи над проблематикою сучасних філософських досліджень, А. П. Афонов окремо підкреслює, що проблема співвідношення об'єктивності процесу соціалізації (тобто соціалізації як процесу соціокультурного визрівання індивіда) і його суб'єктивності (формування індивідом свого власного «я», індивідуальності) є однією з найважливіших проблем [11, с. 7]. Філософ наголошує саме на суб'єктивності, і це є головною особливістю його трактування соціалізації. Таке розуміння було відповіддю на складні, іноді навіть трагічні, притому дуже динамічні зміни у соціокультурному бутті пострадянського простору в останнє десятиліття XX століття. Здобувши самостійність, Україна почала розбудову власної державності; перехід до нових економічних відносин відбувався, м'яко кажучи, у дуже суперечливий спосіб (згадаємо так звану «приватизацію»). За відсутності адекватної законодавчої бази і контролю з боку громадськості, зате з «допомогою» кримінальних структур деякі так звані «бізнесмени» швидко накопичили величезні статки, значна частина населення опинилася за межею бідності, покладаючись на себе і щасливий випадок... Проте, ця «точка біфуркації» народжувала й позитивні процеси й явища. Навіть у таких важких умовах певна частина громадян України героїчно ризикнула розпочати власний бізнес, намагаючись із дотриманням законів реалізувати своє природнє право на розвиток за своїм планом. У політичних колах точилися жаркі суперечки щодо політичного майбутнього країни. Зміни охоплюють сфери освіти та мистецтва. Щодо якості цих змін можна й сьогодні сперечатися. Однак все це свідчило, що в Україні почалися незворотні соціокультурні зрушення, які для власної реалізації потребували вільних, ініціативних, творчих особистостей, з яскраво вираженим індивідуальним началом. Формується когорта моральних авторитетів новітньої України, і вони аж ніяк не є олігархами. А. П. Афонов намагався осмислити ці зміни. Ідея активності суб'єкта була йому близькою і як філософу взагалі, і як філософу, який живе у такі специфічні часи. Тому він і наполягав на розумінні соціалізації саме як суб'єктивно-об'єктивного і соціально обумовленого процесу, пов'язаного як із проявом і розвитком сутнісних сил індивіда, так і з відтворенням самого суспільства [11, с. 230]. А. П. Афонов справедливо характеризував це як загальноісторичну тенденцію сучасного суспільного розвитку, пов'язану із становленням суб'єкта як матеріального, так і духовного виробництва. Анатолій Петрович під соціалізацією індивіда розумів процес становлення й розвитку в ньому його соціальної сутності. Остання визначається створеними попередніми поколіннями і об'єктивно існуючими для індивіда соціокультурними умовами, а також є пов'язаною із суб'єктивною людською діяльністю, в якій цей попередній соціокультурний досвід засвоюється. Людина піднімається на якісно новий рівень свого розвитку, при якому людська суб'єктивність не тільки забезпечує виявлення, відтворення і реалізацію об'єктивних основ, але й зв'язує воєдино сам хід і результат процесу соціалізації [11, с. 6]. А. П. Афонов слушно зауважував, що досвід попередніх спроб аналізу соціалізації

залишав у тіні гуманітаризацію і аксіологізацію цього процесу, який не досліджувався у соціокультурному контексті. Філософ справедливо підкреслював, що соціалізація не є зовнішнім чинником по відношенню до людини, вона в певному сенсі внутрішньо визначає його свідомість. Соціалізація має підґрунтя у всезагальному і спільному характері праці [11, с. 13]. Вона є важливою передумовою спілкування індивіда як із собою, так і з іншими людьми. Чим більш є соціалізованим індивід, тим більш він може бути продуктивною силою суспільства, тим більше він є здатним зрозуміти природу і суспільство як цілісні системи, в основі функціонування і розвитку яких є об'єктивні закони. Тому в соціалізованих індивідів формується природня потреба бути діалектиками, а такі здібності безумовно сприяють процесу соціалізації. А. П. Афонов доречно звертає увагу читача на те, що свобода і творчість виступають основними детермінантами змінення і розвитку людини на шляху її соціалізації [11, с. 15]. Глибоко дослідивши сутність категорії «діяльність» (яка відображає діалектику об'єктивного й суб'єктивного як основи соціалізації індивіда), причому в її історико-філософському розвитку, зробивши певні зауваження щодо недоліків її сучасного психологічного розуміння (ігнорування розгляду її витоків, її генези), проаналізувавши філософські підходи Батищева Г. С., Кагана М. С., Батеніна С. С., Буєвої Л. П., Ящук Т. І. та інших, А. П. Афонов справедливо вказує на те, що суб'єктивна інтенція діяльності відіграє не тільки важливу, а іноді визначальну роль. Від категорії діяльності філософ переходить до аналізу категорії спілкування як безпосередньої форми соціалізації, необхідної умови останньої, під час чого передається соціальний досвід людства.

Заслуговує на глибоку увагу аналіз історії розвитку поняття соціалізації в філософській і соціологічній літературі, що його здійснив А. П. Афонов. Особливо йому імпонують ті наукові розвідки, насамперед, західних мислителів, в яких, на відміну від радянської літератури, при осмисленні соціалізації перевага надається саме суб'єктивному аспекту. До основних недоліків попереднього трактування соціалізації Анатолій Петрович відносив недостатнє осмислення цієї категорії на загально-філософському і методологічному рівнях, наявність спрощеного розуміння відношення «людина – світ». Як ми вже зауважували, розглядаючи сутність соціалізації, А. П. Афонов аналізує як об'єктивний, так і суб'єктивний її виміри. До речі, суб'єкт може бути представленим як об'єктивна умова соціалізації. Анатолій Петрович слушно підкреслює, що об'єктивною тенденцією процесу соціалізації індивіду є одночасне зростання ролі й значимості суб'єкту виробництва в соціалізації самого виробництва, а також соціокультурної значимості єдності чотирьох сфер – економічної, соціальної, політичної та духовної [11, с. 46]. Важливим є те, що філософ окремо зауважує про значну роль природи як чинника соціалізації, розглядаючи ставлення людини до природи, і такі роздуми були і залишаються актуальними.

Окремий параграф монографії присвячено дослідженню творчої активності й свободи, вихованню та освіті як необхідним умовам і формам соціалізації індивіда. Творча активність розглядається А. П. Афоновим як показник соціалізованості індивіда, того, наскільки він здатен реалізувати свою сутність [11, с. 58]. Свобода забезпечує людині найбільшу інтенсивність її творчої активності. Перехід на рівень свобідної соціалізації є доступним тільки для тих, хто реалізує свою внутрішню потребу в духовному розвитку. Саме тому свобода є найважливішою умовою соціалізації індивіду, відображає діалектику об'єктивного й суб'єктивного, в якій визначальним є саме суб'єктивне [11, с. 61]. Сучасна концепція освіти і виховання повинна створювати у суспільстві такий соціокультурний простір, в якому творча активність і свобода стали б іманентними характеристиками буття людини. Цікавими й актуальними є міркування А. П. Афонова щодо ролі суб'єктивного аспекту соціалізації в освітньому процесі. Тільки в процесі самоосвіти і самовиховання забезпечується подолання вузького горизонту мислення. Індивід, який піднімається на рівень володіння філософсько-рефлексивними

категоріями всезагальності, створює умови справжньої соціалізації. Філософ доречно згадує Г. С. Сковороду, його глибоку ідею пошуку своєї сродності.

А. П. Афонов досліджував вплив на процес соціалізації основних соціокультурних чинників у їхньому взаємозв'язку. Особливе зацікавлення у нього викликали економічні чинники. Він наголошував, що з'ясувати соціалізацію індивіда як суб'єктивно-об'єктивного процесу неможливо поза аналізом деяких особливостей становлення і розвитку суб'єкту виробництва в процесі соціалізації продуктивних сил і способу виробництва в цілому [11, с. 86]. Анатолій Петрович аналізував основні особливості становлення і розвитку індивіда як суб'єкта виробництва, як найважливішої продуктивної сили. Пізніше А. П. Афонов продовжить ці дослідження у статті «Системність продуктивних сил як соціально-філософської категорії» [12]. Продуктивні сили являють собою соціально-філософську категорію, в якій відображається система суб'єктивно-об'єктивних зв'язків і відносин у соціокультурній діяльності людей, які реалізують свою природу в процесі розпредметнення і опредметнення своєї сутності. Міркуючи про об'єктивну сторону розпредметнення новими поколіннями продуктивних сил, створених попередніми поколіннями, А. П. Афонов зауважує, що цей процес дещо звужує простір суб'єктивної діяльності людей. Однак ми не можемо не брати до уваги відображення наступності й спадковості продуктивних сил в їхньому розвитку, тобто відображення об'єктивного закономірного зв'язку між поколіннями. Ступінь соціалізації через працю є різною у процесі розвитку конкретного її виду протягом всієї історії розвитку цивілізації. На ранніх стадіях розвитку загальнолюдської культури індивідуальні продуктивні сили мали об'єктивований характер, а вирішення суперечності між індивідуалізацією і стандартизацією здійснювалося на користь останньої, тобто стандартизації й нівелювання індивіда в соціумі [11, с. 99]. Як відомо, в процесі праці важливу роль відіграють не тільки матеріальні, але й духовні (ідеальні) чинники. Рушійні сили розвитку продуктивних сил, з одного боку, втілюють у собі діалектичну єдність об'єктивного й суб'єктивного, матеріального й ідеального (духовного) в діяльності суб'єктів. З іншого боку, ці сили, елементами яких є потреби, інтереси, цілі людей, забезпечують розуміння механізму дії основного закону соціалізації, який відображає процес розпредметнення і опредметнення продуктивних сили суспільства. А. П. Афонов розкриває, як процес становлення суб'єкту виробництва відображає єдність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, слушно наголошуючи на тому, що у суб'єкті виробництва відображаються не тільки економічні чинники, але й інші соціокультурні чинники. Таке твердження і тоді, коли ці строки були написані, і наразі є дуже актуальним. Сьогодні може видаватися, м'яко кажучи, дивним, але у роки, коли Анатолій Петрович створював своє бачення соціалізації, одна з його провідних ідей щодо системного впливу всіх соціокультурних чинників на цей процес ще могла зустріти негативну реакцію від тих учених, хто наполягав лише на основному впливі економічних чинників (до речі, спотворено розуміючи ідеї К. Маркса). А. П. Афонова цікавила людська суб'єктивність, яка, виходячи за межі наявного буття, зберігає власне «Я», беручі активну участь у змінах обставин і себе. Розуміння людини як суб'єкту будь-якої сфери людської діяльності має важливе значення, адже без цього вона стає гвинтиком економічного, політичного, соціального процесів. Людська суб'єктивність існує об'єктивно, стверджує А. П. Афонов, продовжуючи розкривати діалектичний зв'язок суб'єктивного і об'єктивного вимірів соціалізації. Вона є відображенням становища людини в світі й відношення людини до світу і себе самої [11, с. 115]. Звідси випливає зауваження, що світогляд є стрижнем людської суб'єктивності. А. П. Афонов розкриває основні етапи історії становлення розуміння суб'єктивності й підкреслює, що вона характеризується усвідомленою активністю, доцільністю і самосвідомістю індивіда у межах конкретно-історичного стану розвитку свободи і творчості, який є обумовленим соціокультурно.

Свідомість людини має соціокультурну обумовленість, і особливу увагу філософ приділяє ролі духовних чинників процесу соціалізації, реалізації через них і завдяки ним людської суб'єктивності. Серед таких чинників – філософія і наука. Останній розділ своєї монографії А. П. Афонов присвятив дослідженню соціалізації як духовного процесу, логічно переходячи від аналізу предметно-практичної діяльності до духовної, до духовних основ. Анатолій Петрович справедливо стверджує, що соціалізація тільки тоді досягне повної реалізації, коли суспільство буде орієнтоване на розвиток духовного начала в індивіді, його творчих можливостей, моральних якостей, наприклад, відповідальності [11, с. 196]. Увагу філософа захоплює парадигма антропоцентризму, яку він вважав сутнісною основою сучасної картини світу і людини. Закінчує він свої дослідження міркуваннями щодо енергоінформаційної й духовної сутності людини, розглядаючи останню як частину всесвіту, згадуючи вчення про ноосферу і порушуючи дуже важливе (а у ті часи жорстко дискусійне) питання: чи є необхідним вважати економічний чинник визначальним, бодай, у кінцевому рахунку, серед інших чинників у соціокультурному полі буття соціалізації? Може, це має бути духовний чинник? Можна припустити, із дуже великим відсотком вірогідності, що, розуміючи взаємовплив і значущість усіх соціокультурних чинників, Анатолій Петрович в основу людської діяльності та формування суб'єктивного начала в індивіді покладав саме духовні чинники. Він писав про величезне значення філософії як духовного чинника соціалізації. Розкриваючи своє авторське бачення цього процесу, А. П. Афонов зауважував, що духовність першого порядку забезпечує соціалізацію індивіда на рівні емоційно-чуттєвого буття, духовність другого порядку – на рівні раціонально-понятійного буття, а духовність вищого, третього, порядку – на рівні надчуттєвого, надраціонального, трансцендентного буття [11, с. 213-214]. Ця «остання» духовність і є пов'язаною з реалізацією людської суб'єктивності в вищому сенсі слова, відіграє домінуючу роль у процесі соціалізації, оскільки є пов'язаною із пізнанням буття Всесвіту як такого.

Висновки. Отже, проблема соціалізації була і залишається важливою для вивчення філософами, психологами, соціологами. Особливе значення тут має саме філософський вимір такого дослідження, оскільки допомагає з'ясувати цей процес системно, узагальнено, у діалектичному взаємозв'язку основних його аспектів. А. П. Афонов аналізував процес соціалізації з позицій філософа-діалектика, не тільки надавши власне обґрунтоване бачення соціалізації як суб'єктивно-об'єктивного процесу, але й дослідивши соціокультурну його обумовленість. Насамперед, йдеться про вплив економічних і духовних чинників, особливо останніх, які, насправді, є засадничими для цього процесу в цілому. Можна припуститися, що, якби доля це дозволила, А. П. Афонов у подальшому не тільки більш глибоко дослідив вплив політичних чинників, але й розвинув свої міркування щодо духовних основ соціалізації. Філософ розкриває діалектичний зв'язок суб'єктивного та об'єктивного вимірів соціалізації, що є дуже важливим. Він характеризує активний і творчий розвиток суб'єкта як об'єктивну умову цього процесу, підкреслюючи, що об'єктивною тенденцією соціалізації індивіда є одночасне зростання ролі суб'єкту виробництва в соціалізації самого виробництва, а також соціокультурної значимості єдності основних соціокультурних чинників, і цілком логічно переходить до підкреслення величезної ролі духовного розвитку людини, її духовної активності для розвитку власного «Я» і всіх сфер життєдіяльності суспільства. Зауваження А. П. Афонова щодо ноосфери, енергоінформаційної сутності людини могли б перерости у спеціальне дослідження людини як мікрокосму вже на новому своєму рівні. Можливо, це зробить (або зараз вже робить) хтось інший. Наукові роботи Анатолія Петровича, які й наразі є актуальними для вивчення, допоможуть у цьому.

Темою подальших розвідок може бути більш поглиблене дослідження духовних чинників соціалізації та їхній вплив на інші соціокультурні умови цього процесу.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.

2. Ємець Н. А., Спас К. О. Релігійна соціалізація особистості у сучасному соціокультурному просторі. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 2 (10). С. 29-33. DOI: 10.25140/2412-1185-2017-2(10)-29-33.

3. Гірліна Н. Ю. Духовна культура та процес соціалізації. *Грані*. 2016. № 3 (131). С. 32-36.

4. Караман О. Л. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України : філософський рівень. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 2 (333), ч. ІІ. С. 157-166.

5. Лопуга О. І. Сучасний інформаційний простір як простір соціалізації людини. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12, вип. 1 (25). С. 67-74. DOI: 10.15421/352008.

6. Гарасимів Т. З., Іванишин Т. І. Соціалізація особистості : до проблем методологічних підходів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 231-235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_39. (дата звернення : 14.04.2021).

7. Рюль В. О. Дослідження феномену соціалізації в наукових концепціях розвитку особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2011. Вип. 23. С. 150-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_23_55 (дата звернення : 14.04.2021).

8. Галус О. М. Соціалізація особистості : сутність, концептуальні підходи у наукових теоріях, напрямах, школах. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 69-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_19. (дата звернення : 14.04.2021).

9. Афонов А. П. Логико-гносеологические основания социально-философского анализа процесса социализации индивида. *Вестник Приазовского государственного технического университета : сборник научных трудов гуманитарного профиля.* Мариуполь, 1997. Вып. 4. С. 31-33.

10. Афонов А. П. Социализация индивида как отражение единства онто- и филогенеза. *Вестник Приазовского государственного технического университета : сб. статей участников междунар. науч. конф. по проблемам древнегреческой философии «VIII Аристотелевские чтения».* Мариуполь, 1998. Вып. 5. С. 188-192.

11. Афонов А. П. Социализация индивида как субъективно-объективный процесс : монография. Донецк : Изд-во ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2001. 321 с.

12. Афонов А. П. Системность производительных сил как социально-философской категории. *Вестник* Московского *университета. Серия 7 : Философия.* 2003. № 2. С. 75-87.

УДК 316.61

ЖИТТЄВІ ПОДІЇ ЯК ПРЕДИКТОРИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЛІДЕРА

Лапіна М. Д., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Підкамінецька З. П., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Статтю присвячено актуальній проблемі визначення предикторів формування особистості соціального лідера. Зокрема розглянуто вплив життєвого шляху та життєвих подій як важливих параметрів цього процесу. Дослідження ґрунтується на положеннях подієво-біографічного підходу, розглянуто поняття «життєва подія», «життєвий шлях» особистості. Використовуючи біографічний метод та метод каузометрії, зроблено спробу з'ясувати чинники формування лідерських якостей видатних діячів держави та науки (М. Л. Кінг, Б. Хмельницький, Л. С. Виготський). Визначено такі предиктори формування особистості лідера як соціальна ситуація раннього дитинства, досвід практичної професійної діяльності, сталі життєві принципи, здатність долати кризові життєві події, освіченість та творчі здібності особистості.

Ключові слова: особистість, соціальне лідерство, подієво-біографічний підхід, життєва подія, життєвий шлях.

Lapina M., Pidkaminetska Z. Life events as predictors of social leader's personality formation.

The article is devoted to the topical problem of determining the predictors of the formation of the personality of a social leader. In particular, the influence of life path and life events is considered as important parameters of this process. The study is based on the provisions of the event-biographical approach, the concept of "life event", "life path" of the individual. Using the biographical method and the method of causometry, an attempt was made to find out the factors of formation of leadership traits of outstanding figures of the state and science (M. L. King, B. Khmelnytsky, L. Vygotsky). Predictors of the leader's personality formation as the social situation of early childhood, experience of practical professional activity, stable life principles, ability to overcome crisis life events, education and creative abilities of the personality are determined.

Key words: personality, social leadership, life-events approach, life event, path of life.

Постановка проблеми. Управління соціальними процесами на будь-якому рівні, включно з організацією, – найважливіше завдання, що передбачає забезпечення лідерства людини як головної продуктивної і соціально-творчої сили суспільного прогресу, підвищення значущості особистісного чинника, створення максимально сприятливих умов для задоволення матеріальних і духовних потреб працівників, реалізації їхніх здібностей, умінь і навичок. Проте ще Н. О. Рибніков [7] зазначав, що сучасне соціальне життя виявило разючу бідність сильними особистостями, здатними стати справжніми вождями мас. За думкою автора для розуміння напрямів становлення та технологій виховання сучасних соціальних і громадських лідерів дуже важливо переглянути ставлення до великих особистостей як минулого, так і майбутнього та їхній життєвий шлях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У XX столітті проблема лідерства привертала увагу соціологів, соціальних психологів, теоретиків менеджменту (К. Левин, Г. Лебон и Г. Тард, Р. Л. Кричевський, Б. Д. Паригин, Ю. В. Синягін, Э. Х. Шейн та ін.). Проте теоретичні дослідження соціального лідерства та передумов його виникнення досі залишаються хаотичними, ізольованими й не об'єднані єдиною системою. Осмислення впливу біографічних подій на становлення особистості вперше відбулося в гуманітарному знанні в працях У. Томаса й Ф. Знанецького, далі – в доробку Л. С. Рубінштейна, Д. Б. Ананьєва, Н. О. Рибнікова, Д. О. Леонтьєва. Засновниками психології життєвого шляху стали Л. І. Анциферова, Р. А. Ахмеров, Є. І. Головаха Н. А. Логінова, О. О. Кронік та інші.

Наявні погляди щодо цього питання збігаються на тому, що особистість соціального лідера формується в контексті макро-, мезо- та мікрочинників, які створюють середовище для реалізації спадкових задатків та особистісного потенціалу людини. Сучасні психологічні дослідження окреслюють загальні сили й чинники, що формують траєкторію та результати розвитку особистості. Перший чинник убачається в самому індивіді, це первісно генотип, а пізніше – всі аспекти тілесного Я, включно з мозковими основами психіки. Другий чинник – середовище в найширшому сенсі цього слова. Проте у міру того як формувалось ставлення до особистості як до активного суб'єкта, що впливає на своє життя і діяльність, стало оформлятися бачення «третього чинника» розвитку особистості, – самої особистості, її позиції, ставлень й активності [4].

Сучасний подієво-біографічний (life-events approach) підхід, який почав формуватися з 70-х років XX століття, саме підкреслює, що вплив життєвої події на розвиток особистості залежить не тільки від власне життєвої події, а й від опосередкуючих чинників (здоров'я, підтримка сім'ї), адаптації людини до життєвої події (уявлення про загрозу, стратегії подолання), контексту певного життєвого етапу та загального соціально-історичного контексту.

Конкретні факти суспільного та особистого життя своєрідно заломлюються в понятті «життєва подія». Життєві події визначаються як соціальний досвід або зміни з певним початком і перебігом, що здійснюють психологічний вплив на людину. Життєві події різняться за типом, тривалістю та наслідками подій. Найбільш розповсюджені приклади життєвих подій містять власне розлучення, зміну школи, переїзд в інший будинок, тяжку втрату тощо [10]. Сучасні наукові дослідження в галузі соціології, культурології, філософії, педагогіки, психології тяжіють до системного вивчення особистості протягом всього життя в контексті біографічних та соціально-історичних явищ відповідної епохи. Ще В. І. Вернадський [5], вивчаючи відкриття в галузі науки, зазначав, що, досліджуючи біографічні події, можливо глибше проникнути в закони розвитку свідомості в світі. З цієї точки зору цікавими є біографії видатних учених, діячів культури, громадських діячів.

У психології використання поняття «подія» дозволяє пов'язати часові та просторові координати життя людини: події відбуваються в актуальному життєвому просторі «тут-і-тепер», але водночас, утворюють більш протяжні одиниці людського життя, життєвий шлях людини, її життєвий сценарій, виступають чинником, що інтегрують, об'єднують його у єдине ціле. У роботах С. Л. Рубінштейна, так само як і в інших описах подій в літературі, чітко зазначається зв'язок фактів біографії та відчуття людиною їхньої особистісної значущості, через те «біографічний факт стає фактом психічним» [1, с. 168].

Н. В. Гришина стверджує, що усі життєві зміни мають подійний характер. Відповідно до цього можуть бути окреслені три категорії подій: 1) об'єктивні події («зовнішні події»), наслідком яких стають зміни життєвої ситуації індивіда; 2) життєві події як результат його особистісного вибору; 3) події екзистенційного досвіду [1].

Найбільш місткою узагальнюючою категорією для аналізу індивідуального розвитку особистості є поняття «життєвий шлях», що не зводиться до біографії людини,

оскільки історія життя відбивається не тільки в подіях або вчинках, а й у перетворенні внутрішніх психічних структур, зміни самої особистості [8]. Категорія життєвого шляху дозволяє розширити розуміння умов існування людини за рахунок їхнього включення у більш широкий культурно-історичний контекст, у певну низку суспільно-історичних подій, традицій, звичаїв і ритуалів найближчого соціального оточення, етносу, генерації, держави, поєднуючи біографічне з історичним. І, нарешті, категорію життєвого шляху можна розглядати у поєднанні з поняттям творчого шляху, який є шляхом постійної модифікації особистісного світу з метою творення людиною самої себе [6].

Tom W. Smith зазначає, що для розробки загального показника життєвого шляху з точки зору життєвих подій необхідні дві ключові складові. По-перше, потрібно розглядати події, які трапляються та переживаються окремими особами та/або домашніми господарствами. Люди мають безпосередньо переживати ці події та усвідомлювати їх. По-друге, життєві події потрібно перетворити на загальний стандарт або середовище, щоб окремі події можна було підсумувати в загальний індекс. Якщо кожна подія оцінюється за загальною шкалою тоді їхнє різноманіття можна узагальнити в спільних термінах [11].

Узагальнивши теоретичні підходи до лідерства, Н. А. Кононенко зазначає, що лідерство, як процес консолідації послідовників і досягнення ними визначених лідером цілей, залежить від: 1) середовищного чинника, що стимулює виникнення і розвиток процесу лідерства; 2) самого лідера з властивими йому фактичними й потенційними компетенціями; 3) соціальних і психологічних особливостей послідовників соціального лідера та 4) якості взаємодії між лідером і його послідовниками – як на тактичному так і стратегічному рівні [3]. Водночас Ю. В. Синягін у своїх дослідженнях доходить до висновку, що розвиток успішного державного лідера пов'язаний передусім з управлінським та професійним досвідом. У якості чинників управлінської успішності виступають, перш за все, готовність до навчання та самовдосконалення, схильність і здатність до лідерства, наполегливість, цілеспрямованість і масштабність мислення, висока управлінська мотивація за умови її поєднання з досить високою професійною мотивацією. Багато з цих чинників мають глибоку детермінацію, їхнє формування починається ще до початку професійної діяльності. Це все підтверджує можливість і доцільність виділення біографічних індикаторів, які можуть виступати в якості передумов як індивідуальної структури лідерських ресурсів, так і управлінської успішності [9]. Отже, **проблема** визначення предикторів соціального лідерства посідає важливе місце в науковому дискурсі, водночас досі недостатньо розглянутим є питання використання біографічних досліджень в соціально-педагогічній практиці, зокрема для розробки ефективних стратегій формування якостей сучасного лідера.

Тому **метою** статті є аналіз життєвих подій як важливих параметрів впливу й прогнозування становлення особистості соціального лідера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біографічний метод широко застосовується в філософії, соціології та психології, історичній науці та літературознавстві. У сучасній соціологічній та психологічній науці цей метод є засобом усунення «дефіциту особистості» в дослідженнях. У психології наукові засади біографічного методу закладено психоаналізом З Фрейда, сучасний біографічний метод дослідження життєвого шляху пов'язаний з доробком Б. Г. Ананьєва та Н. О. Рибнікова. За Б. Г. Ананьєвим, операціональна сторона біографічного методу складається зі джерелознавчого аналізу, біографічної анкети, інтерв'ю, контент-аналізу особистих документів. Специфіка структури методу полягає в тому, що в центрі дослідницьких технік перебуває людина, реконструкція її біографії, яка є соціальним фактом незалежно від ступеня істинності викладу.

Відповідно до цього, в роботі використано метод біографічного опису й пояснення життєвого шляху. Біографічне пояснення дозволяє виявити логіку, взаємозв'язок явищ і подій, вибудувати з них змістовний ланцюжок. Для дослідження впливу біографічних

чинників на життєвий шлях та формування особистості лідера обрано біографії видатних діячів, що зробили значний внесок у світову, вітчизняну історію та науку (М. Л. Кінг, Б. Хмельницький, Л. С. Виготський).

Обробка результатів полягала у складанні хронологічної таблиці особистісного розвитку та життєвого шляху видатних діячів, де у хронологічному порядку зазначено основні дати біографії, події, пов'язані з цими датами, та переживання, що їх супроводжують. Подальший аналіз біографічних чинників здійснювався за допомогою методу каузометрії, що розроблений ученими-психологами О. О. Кроніком і Є. І. Головахою. Метод дозволяє виявити не тільки події як найпростіші елементи життєвого шляху (зміни в умовах життя людини, її внутрішньому світі, стані здоров‘я, побуті, навчанні, у сфері дозвілля), але й з’ясувати міжподієві зв’язки та стосунки [2]. Основою аналізу і вимірювання життєвого шляху особистості є міжподійний зв'язок, де одиницею психологічного минулого виступає реалізований зв'язок між двома подіями хронологічного минулого.

Кількісний аналіз дослідження чинників формування особистості соціального лідера полягає у розрахунку та занесення показників каузометрії в таблицю змістових характеристик біографічно-подієвого ряду життя видатних історичних діячів (табл. 1-3).

Таблиця 1 – Показники каузометрії біографічних подій життєвого шляху М. Л. Кінга

подія	значущість (бали)	сфера
1	16	тяжка соціальна ситуація розвитку, високий соціальний рівень сім’ї
2	8	методи виховання
3	10	авторитети
4	13	кризові події
5	10	стан здоров’я
6	5	освіта, активна особистісна позиція
7	15	релігія
8	12	досвід професійної діяльності, освіта
9	11	освіта
10	9	активна особистісна позиція

Отже, виявилося, що найбільшу значущість серед чинників впливу на формування лідерських якостей М. Л. Кінга має соціальна ситуація розвитку, високий соціальний рівень сім’ї діяча, релігійна приналежність, роки професійної діяльності та уміння протистояти кризовим життєвим подіям, освіта протягом всього життя.

Результати аналізу таблиці 2 показали, що найбільш значущими подіями, що сформували особистість та лідерські якості Б. Хмельницького були соціальна ситуація розвитку, високий соціальний статус сім’ї, авторитети та роки професійної діяльності, активна особистісна позиція громадського діяча.

Таблиця 2 – Показники каузометрії біографічних подій життєвого шляху Б. Хмельницького

подія	значущість (бали)	сфера
1	7	благополучна соціальна ситуація розвитку, високий соціальний статус сім'ї
2	2	освіта, активна особистісна позиція
3	5	авторитети, досвід професійної діяльності
4	3	кризові обставини життя, активна особистісна позиція
5	6	активна особистісна позиція

Таблиця 3 – Показники каузометрії біографічних подій життєвого шляху Л. С. Виготського

подія	значущість (бали)	сфера
1	6	благополучна соціальна ситуація розвитку, високий соціальний статус сім'ї
2	8	освіта
3	4	авторитети
4	9	освіта
5	4	творча діяльність
6	5	досвід професійної діяльності
7	7	творча діяльність
8	5	активна особистісна позиція

Результати причинно-наслідкового аналізу подій та життєвого шляху Л. С. Виготського також висвітлили суттєве значення освіти, творчої діяльності, соціальної ситуації розвитку та високого соціального статусу сім'ї. Менш значущими виявилися досвід професійної діяльності та активної особистісної позиції науковця – лідера наукового напряму.

Висновки та (або) перспективи й пропозиції щодо подальших наукових розвідок у даному напряму. Таким чином, стратегія емпіричного дослідження життєвого стилю та життєвого шляху людини виявляється перспективною для визначення чинників становлення особистості, зокрема формування лідерських якостей. Тому, враховуючи багатоплановість цієї діяльності, доречно говорити про біографічний підхід у соціальній роботі. Дослідження біографії та життєвого шляху видатних історичних лідерів виявило такі предиктори формування особистості лідера як соціальна ситуація раннього дитинства, соціальний статус до якого належала сім'я, факти наявності життєвого досвіду, що формувався під час практичної професійної діяльності, сталі життєві принципи (релігійні, громадянські, наукові), здатність долати кризові життєві події. Для лідера наукового напряму особливу значущість набувають освіченість та творчі здібності особистості. Отже, історико-біографічний аналіз вкладу видатних особистостей та лідерів різних часів (М. Л. Кінга, Б. Хмельницького, Л. С. Виготського) довів, що в неповторній єдності особистісних цінностей і соціального служіння виражений їхній життєвий шлях та лідерська харизма.

Перспективи подальших розвідок впливу біографічних чинників на життєвий шлях та формування особистості лідера вбачаємо у розширенні бази історико-біографічних даних для більш ґрунтовного узагальнення причинно-наслідкового зв'язку життєвих подій видатних лідерів минулого.

Список використаних джерел

1. Гришина Н. В. Жизненное событие : сила обстоятельств и авторство личности. *Вестник Московского государственного областного университета.* 2020. № 4. URL: https://evestnik-mgou.ru/ru/Articles/View/1045
2. Климчук В. А. Тренинг внутренней мотивации. СПб. : Речь, 2005. 76 с.
3. Кононенко Н. А. Анализ факторов формирования лидерства как процесса. *Личность: ресурсы и потенциал*. 2020. № 2 (6). С. 45–50. URL: https://science.potentiales.ru/content/issues/2020.06/issue2020.06_art13424328.pdf
4. Леонтьев Д. А. Развитие личности в норме и в затрудненных условиях. *Культурно-историческая психология*. 2014. Т. 10, № 3. С. 97–106.
5. Мочалов И. И., Оноприенко В. И. В. И. Вернадский: Наука. Философия. Человек. К 150-летию со дня рождения В. И. Вернадского. Киев : Информационно-аналитическое агентство, 2011. 411 с.
6. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2 (12). С. 146–151.
7. Рыбников Н. А. Биографический метод в психологии. *Развитие личности.* 2010. № 2. С. 230–243.
8. Сапогова Е. Е. Психология развития : учебное пособие. М. : Аспект Пресс, 2005. 460 с.
9. Синягин Ю. В. Факторы, условия и биографические предикторы успешной управленческой карьеры в системе государственной гражданской службы. *Государственная служба*. 2019. Т. 21, № 4. С. 6–21. DOI: 10.22394/2070-8378-2019-21-4-6-21
10. Beatriz Olaya Guzmán, Cecilia A. Life Events Essau *Encyclopedia of Child Behavior and Development* / eds. S. Goldstein, J. A. Naglieri. Boston: Springer, 2011. DOI : https://doi.org/10.1007/978-0-387-79061-9_1656
11. Smith T. W. A life events approach to developing an index of societal well-being. *Social science research*. 1992. № 21. P. 353–379. DOI: https://doi.org/10.1016/0049-089X(92)90002-X

УДК 30: 303.62

ДО ПРОБЛЕМИ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ МАРІУПОЛЯ: ОНЛАЙН МОНІТОРИНГ

Роговська О. О., старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Абсалікова Л. В., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Казакова Є. С., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті висвітлюються проблеми розвитку туристичних ресурсів міста Маріуполя. Особлива увага приділяється формуванню туристичних ресурсів міста як рекреаційного центру південного сходу України. Представлено результати власного онлайн опитування щодо виявлення привабливості туристичних ресурсів Маріуполя для його мешканців різних вікових категорій. У процесі дослідження було з'ясовано привабливі туристичні ресурси для гостей і друзів Маріуполя.
Ключові слова: туристичні ресурси, рекреаційні ресурси, Маріуполь, онлайн моніторинг, туристичні магніти.

Liubchuk O., Absalikova L., Kazakova Y. To the problem of attractiveness of mariupol tourist resources: online monitoring.

The article highlights the problems of development of tourist resources of the city of Mariupol. Particular attention is paid to the formation of tourist resources of the city as a recreational center of the south-east of Ukraine. The results of our own online survey to identify the attractiveness of tourist resources of Mariupol for its residents of different ages are presented. The research revealed attractive tourist resources for guests and friends of Mariupol.
Key words: tourist resources, recreational resources, Mariupol, online monitoring, tourist magnets.

Постановка проблеми. Місто Маріуполь є одним з індустріальних центрів України, що розташовано на узбережжі найдивовижнішого моря, яке здавна називалося Меотидою. Продовж багатьох століть різні народи бажали посилитися поруч з нею. Дивовижна природу цього краю на зараз збереглася у первісному вигляді у декількох заповідниках, зокрема Білосарайська коса, Крива коса та інші. Ці заповідники, їхні ресурси перебувають недалеко від міста Маріуполь, що має неповторну історію свого створення та становлення. Унікальність міста Маріуполя є в тому, що воно поступово стає туристичним центром Сходу України. Незважаючи на те, що поруч з містом проходить прифронтова лінія та функціонують два великих заводи й крупний морський порт, Маріуполь має неповторні туристичні ресурси, зокрема для промислового туризму, рекреаційного туризму, етнічного туризму, а також фестивального, молодіжного туризму, а також є духовним центром греків Приазов'я. Тому проблема розвитку туризму на Сході України потребує здійснення наукових досліджень з аналізу та систематизації стану туристичних ресурсів Приазов'я.

Метою дослідження є визначення привабливості туристичних ресурсів для мешканців Маріуполя для різних вікових категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе значення для розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму мають туристичні ресурси, які є основною метою подорожей. Внаслідок цих обставин вони зумовлюють і визначають найважливіші

економічні показники туризму, такі як кількість туристів, ціна на послуги, географія подорожей, їх сезонний розподіл, тривалість перебування та ін. Тому комерційна робота в галузі туризму повинна будуватись на всеохоплюючому обліку туристичних ресурсів як в цілому по країні, так і по окремих регіонах. Туристичні ресурси розуміють як сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту. Як правило, наявність туристичних ресурсів визначає формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні [2].

Згідно із Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР туристичними ресурсами України є пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності. Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму. Класифікація та оцінка туристичних ресурсів України, режим їх охорони, порядок використання з обліком гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля, порядок збереження цілісності туристичних ресурсів України, заходи для їх відновлення визначаються відповідно до закону. Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускною спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами [3].

Існують різні класифікації туристичних ресурсів. Туристичні ресурси можна розподілити на три групи: рекреаційні (природні) ресурси є унікальні явища природи, печери, водоспади, скелі, заповідники, гори, ріки, моря, лікувальні води, кліматичні та бальнеологічні можливості; об'єкти, які представляють історичне та культурне минуле країни, є музеї, пам'ятники і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, життям і діяльністю видатних представників науки, техніки, культури, а також унікальні архітектурні та етнографічні об'єкти; об'єкти, які демонструють сучасні здобутки країни в промисловості, будівництві, сільському господарстві, науці і культурі, медицині та спорті. Як відомо, рекреаційні ресурси становлять природні й антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей. Рекреація є розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних) або діяльність, спрямована на відновлення продуктивних сил людини.

Найголовнішим в ефективному використанні рекреаційних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури, а саме готелі, мотелі, будинки відпочинку, пансіонати, санаторії, заклади харчування, транспортні засоби, заклади для розваг, атракції тощо. Не менш важливе місце у розвитку туризму в Україні займає друга група туристичних ресурсів є культурні об'єкти, пам'ятки історії, архітектури, археології, етнографічні особливості території, що є важливим засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації. І нарешті, третя група туристичних ресурсів, яка представлена сучасними здобутками світового рівня в промисловості, сільському господарстві, будівництві, медицині, спорті, науці та культурі [2].

Маріуполь є одне з найбільших міст Донецької області, яке було засноване у 1778 році. Назву Маріуполь місту надано 29 вересня 1779 року замість Павловська розпорядженням Г. Потьомкіна на честь дружини великого князя Павла Петровича Марії Федорівни. У 1780 році в місті та на території повіту поселилися виведені з Криму християни – греки. Згодом у місті було відкрито консульства таких держав, як Італія, Франція, Австро-Угорщина, Туреччина, Греція, Німеччина, Великобританія, Іспанія.

Місто володіє потужним економічним, інтелектуальним потенціалом і міжнародним авторитетом, є культурним центром регіону і віднесене до категорії історичних.

Крім того, Маріуполь є культурний центр Приазов'я. Тут зосереджений значний туристичний потенціал: це пам'ятники історії, архітектури та визначні пам'ятки, пов'язані з життям і діяльністю видатних діячів минулого, Обласний академічний драматичний театр, 4 сучасних кінотеатри, 8 виставкових залів і музеїв тощо. Крім традиційного відпочинку на морському узбережжі, існує ще ряд привабливих для туристів місць, таких як: пірс біля яхт-клубу на міському пляжі, маріупольський парк «Веселка», театральний сквер, нова Грецька площа Маріуполя, маріупольський міський сад, культурно-туристичний центр «Вежа», екстрим-парк, маріупольський парк імені Гурова, площа Свободи. Розвинена мережа підприємств і установ сфери послуг різного рівня дозволяють здійснювати обслуговування, як жителів, так і гостей міста, області. Для зручності туристів в різних районах міста розташовано 13 готелів.

У місті функціонують організації та установи управління міського та обласного значення, фінансово-кредитні, інформаційно-обчислювальні та інші організації. Також існують великі спортивно-видовищні установи: єдиний в Україні за масштабами та оснащеністю критий стадіон, басейни, виставкові зали, центри дозвілля для молоді та дітей. На сьогодення Маріуполь стає унікальним містом, індустріальним центром регіону, в якому об'єднаний колорит різних етнічних груп, культурних традицій і освітніх тенденцій. Кожен новий день змінює Маріуполь на місто європейського рівня [1].

Проведено опитування привабливості туристичних ресурсів Маріуполя у соціальній мережі «Facebook». Вибірка онлайн моніторингу охоплює 30 респондентів. Як показали результати дослідження, 77 % респондентів ставлять жінки та 23 % респондентів – чоловіки (рис. 1).

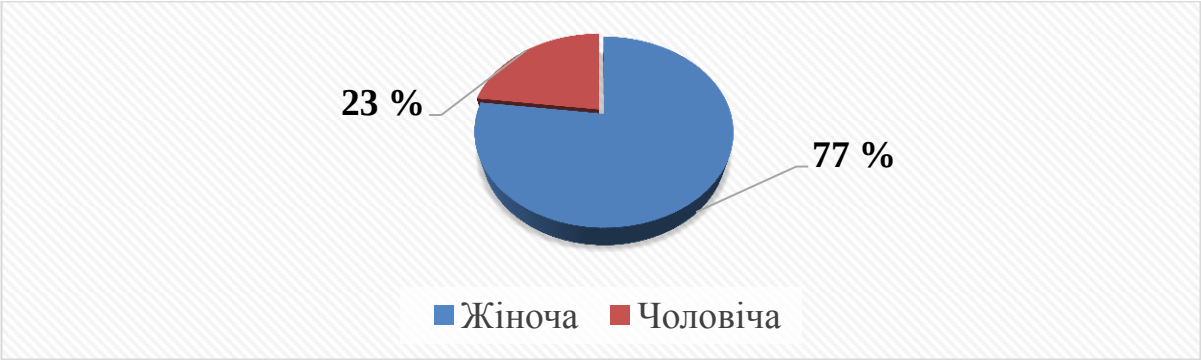

Рисунок 1 – Стать респондентів

Демографічні дані респондентів онлайн моніторингу, а саме вікові періоди респондентів, виявили наступне: 19 років – 33 % респондентів, 17 років – 13 % респондентів, 20 років – 10 % респондентів, 22 років – 7 % респондентів, 25 років – 7 % респондентів, 18 років – 3 % респондентів, 21 років – 3 % респондентів, 26 років – 3 % респондентів, 29 років – 3 % респондентів, 32 років – 3 % респондентів, 42 років – 3 % респондентів, 46 років – 3 % респондентів, 47 років – 3 % респондентів, 51 років – 3 % респондентів (рис. 2).

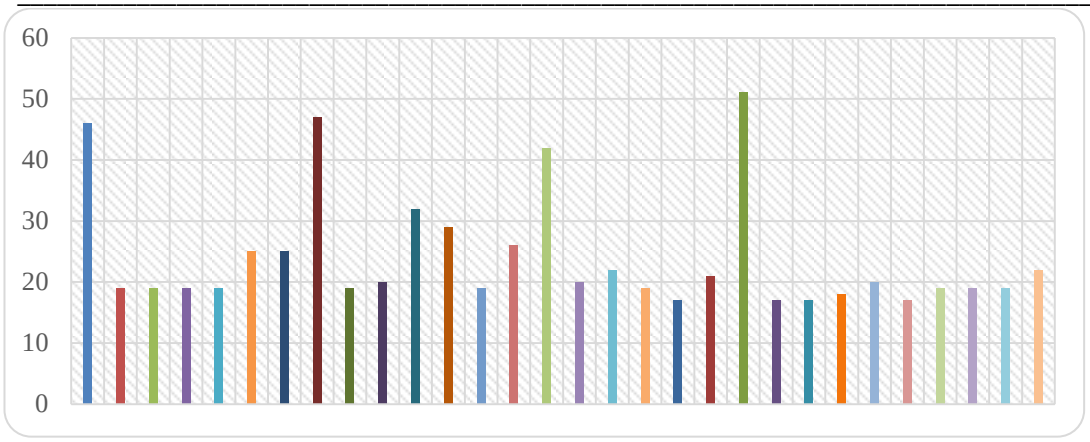

Рисунок 2 – Вік респондентів

На відкрите питання «Що подобається в Маріуполі?» більшість респондентів відповіли, що місто активно розвивається в порівнянні з попередніми роками; з'явилися місця, де можна провести своє дозвілля. Також респонденти відповіли, що їм подобається все, бо Маріуполь є їхнім рідним містом з неповторними парками, морем, пірсом біля яхт-клубу, комунальним транспортом, льодовим комплексом, «доступним житлом».

На питання, що маріупольці показали б друзям у рідному місті, вони визначили наступні туристичні магніти: пірс біля яхт-клубу на міському пляжі – 87 % респондентів, театральний сквер – 77 % респондентів, маріупольський парк «Веселка» – 77 % респондентів, нова Грецька площа Маріуполя – 47 % респондентів, маріупольський міський сад – 37 % респондентів, культурно-туристичний центр «Вежа» – 33 % респондентів, екстрим-парк – 30 % респондентів, ресторани, кафе, піцерії – 27 % респондентів, нічні клуби, бари – 23 % респондентів, кінотеатр – 20 % респондентів, театр – 20 % респондентів, маріупольський парк імені Гурова – 17 % респондентів, площа Свободи – 7 % респондентів, боулінг клуб та інші розважальні центри – 7 % респондентів, спортивний майданчик – 7 % респондентів (рис. 3).

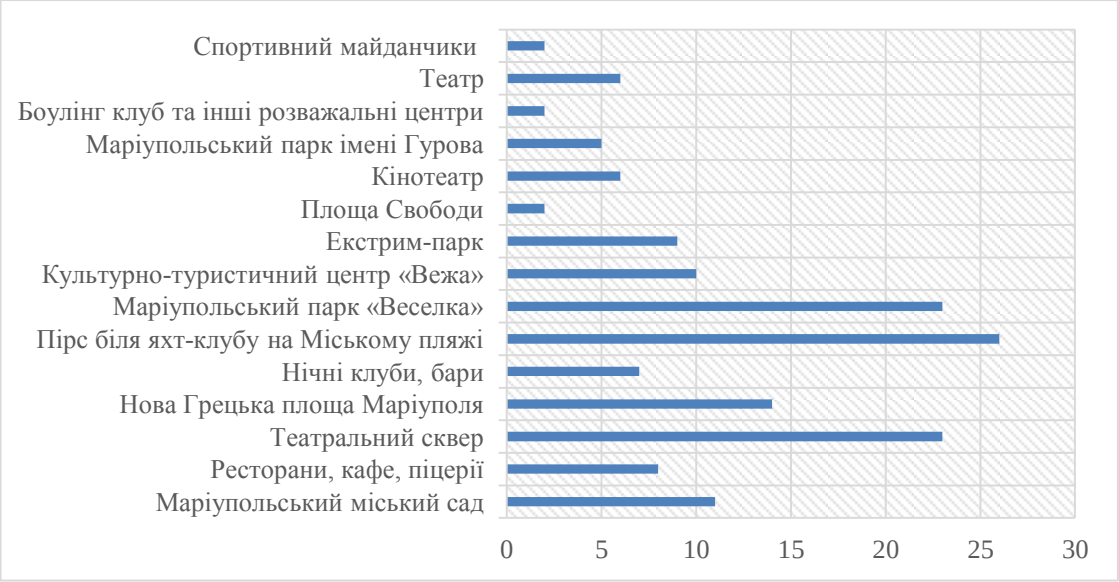

Рисунок 3 – Туристичні магніти Маріуполя для друзів

На закрите питання «Що б ви показали своїм гостям У Маріуполі?» респонденти відповіли: пірс біля яхт-клубу на міському пляжі – 87 % респондентів, маріупольський парк «Веселка» – 80 % респондентів, театральний сквер – 77 % респондентів, нова Грецька площа Маріуполя – 60 % респондентів, маріупольський міський сад – 57 % респондентів, культурно-туристичний центр «Вежа» – 50 % респондентів, екстрим-парк – 33 % респондентів, маріупольський парк імені Гурова – 13 % респондентів, площа Свободи – 3 % респондентів (рис. 4).

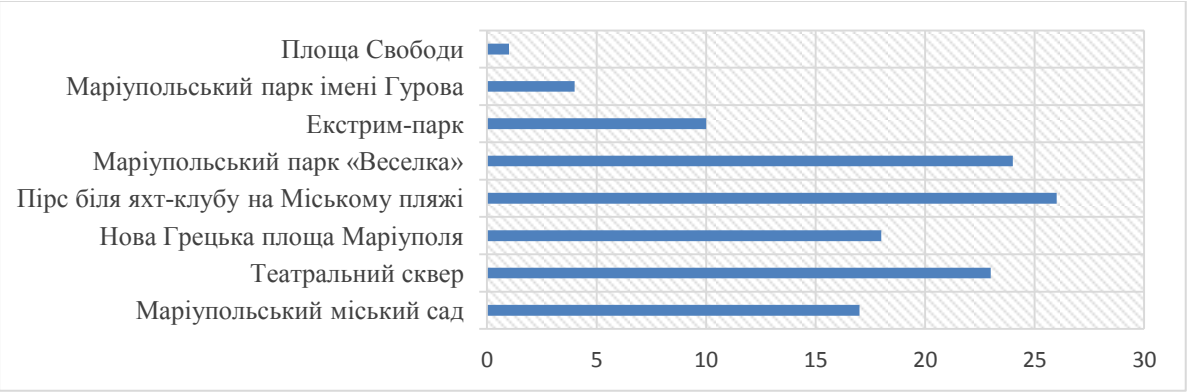

Рисунок 3 – Туристичні магніти Маріуполя для гостей міста

Висновки та перспективи й пропозиції. Проведене онлайн опитування, присвячене проблемі привабливості туристичних ресурсів Маріуполя, показало, що всі вікові категорії респондентів мають свої туристичні магніти. Зокрема, туристичними магнітами для молоді до 25 років та їхніх друзів є пірс біля яхт-клубу на Міському пляжі, маріупольський парк «Веселка», театральний сквер, а також екстрим-парк, нічні клуби, бари, ресторани, кафе, піцерії та кінотеатр; для мешканців Маріуполя до 35 років є маріупольський парк «Веселка», пірс біля яхт-клубу на Міському пляжі, театральний сквер, нова Грецька площа Маріуполя; для маріупольців віком до 51 року є пірс біля яхт-клубу на Міському пляжі, театральний сквер, ресторани, кафе, піцерії та театр. Туристичними магніти, які мешканці Маріуполя показали своїм гостям, як для молоді, так і для мешканців зрілого віку, є пірс біля яхт-клубу на Міському пляжі, маріупольський парк «Веселка» й театральний сквер. Проведений онлайн моніторинг констатував гостинність маріупольчан та їхнє бажання демонструвати улюблені міста як для друзів, так і для гостей.

Список використаних джерел

1. Інформація про місто: веб-сайт. URL: https://mariupolrada.gov.ua/page/informacija-pro-misto (дата звернення: 18.10.2020)

2. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. Чернівці : Книги–ХХІ, 2003. 300 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/kyfjak.htm (дата звернення: 17.10.2020).

3. Про туризм : Закон України від 15 верес. 1995 р. № 324/95. Редакція від 16.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.10.2020).

УДК 314.72

ЖІНКИ-ВПО В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Малярчук Н. Г., кандидат історичних наук, магістранта, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

У статті розглянуто проблеми та особливості ефективної адаптації та інтеграції жінок-ВПО в приймаючих громадах. Виділено основні психологічні та соціально-економічні проблеми, що перешкоджають ефективній адаптації до нових умов життя та інтеграції у приймаючі громади жінок-ВПО. Найважливішими серед них визнано стрес від вимушеного переміщення, проблему зайнятості та житлову проблему. Окреслено категорії жінок, які є найбільш вразливими, а отже вимагають додаткової допомоги з боку держави та громадських організацій. Це, в першу чергу, літні жінки, жінки з неповнолітніми дітьми, жінки, що очолюють домогосподарства.

Ключові слова: жінки, внутрішньо переміщені особи, адаптація, інтеграція, приймаюча громада.

Malyarchuk N. Women IDPs in host communities: problems and features of effective adaptation and integration.

The article considers the problems and features of effective adaptation and integration of IDP women in host communities. The main psychological and socio-economic problems that prevent effective adaptation to new living conditions and integration into host communities of IDP women are highlighted. The most important of these are the stress of forced relocation, the problem of employment and housing. The categories of women who are most vulnerable and therefore require additional assistance from the state and NGOs are outlined. These are, first of all, elderly women, women with minor children, women who head households.

Key words: women, internally displaced persons, adaptation, integration, host community.

Постановка проблеми. У 2014 році, після анексії Російською Федерацією Криму та початку війни на Донбасі, в Україні гостро постало питання вимушених переміщень значних людських контингентів із зони конфлікту. Оскільки розв'язання проблеми з анексованим Кримом та окупованим Донбасом може затягнутися на довгі роки, то ефективна адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) є одним з пріоритетних завдань, що стоять як перед державними інституціями України, так і місцевими громадами загалом. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують жінки-ВПО, які згідно офіційної статистики становлять абсолютну більшість серед внутрішньо переміщених осіб. До того ж, на думку багатьох експертів, з урахуванням проявів гендерної дискримінації негативний вплив вимушеного переселення на жінок є значно більшим, ніж на чоловіків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники почали активно вивчати тему вимушених переселенців починаючи з 2014 року, коли ця проблема стала актуальною для нашої держави. Різноманітні питання, пов'язані з внутрішніми переселенцями, досліджували О. Балакірєва [2], В. Маковій [9], О. Міхеєва [7], Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [12], та ін. Важливе місце в зазначених дослідженнях посідають проблеми надання допомоги ВПО, їхній адаптації та інтеграції. Хоча гендерні аспекти не залишаються поза увагою дослідників, проте питання щодо адаптації та інтеграції жінок-ВПО у приймаючі громади вимагає окремого дослідження.

Мета розвідки – виділити основні проблеми, що перешкоджають ефективній адаптації до нових умов життя та інтеграції у приймаючі громади жінок-ВПО, окреслити категорії жінок, які є найбільш вразливими, а отже вимагають додаткової допомоги з боку держави та громадських організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Мінсоцполітики, станом на 6 жовтня 2020 р. в Україні зареєстровано 1459302 ВПО, серед яких жінки становлять абсолютну більшість – 59 % [8]. Кількісне домінування жінок серед ВПО можна пояснити тим, що важливим чинником, який обумовлює поведінку жінки є прагнення створити безпечні та сприятливі умови для своїх дітей та близьких. Тому в родинах переселенців не поодинокими є випадки коли жінка з дітьми та іншими членами родини, що потребують опіки, була вимушена виїхати на неокуповану територію, тоді як чоловік залишався вдома, щоб зберегти майно та квартиру, або щоб не втратити роботу. Проте не можна не враховувати й той чинник, що чоловіки менш охоче ніж жінки реєструються як ВПО, через побоювання отримати повістку з військкомату [9, с. 7].

Згідно з даними соціологічних опитувань, важливими чинниками, що заважають повноцінній адаптації жінок-ВПО на новому місці та їхній інтеграції в приймаючу громаду є проблеми як психологічного, так і соціально-економічного характеру, з якими вони зіштовхуються на новому місці проживання [9, с. 24]. До найбільш поширених психологічних проблем жінок-ВПО можна віднести стрес від переміщення, що відбулося під впливом зовнішніх причин, через реальну загрозу життю і благополуччю, не підкоритися яким не було можливості. Стресове переміщення від звичайної міграції відрізняється також відсутністю передадаптаційного періоду, під час якого відбувається формування внутрішньої мотивації до переїзду та здійснюється попередня підготовка: вибір нового місця проживання, збір інформації про нього, актуалізація зв'язків із знайомими та родичами, які можуть надати допомогу у пошуку житла, роботи [1, с. 14, 25]. Не маючи змоги підготуватися до переміщення, значна кількість ВПО потрапили в зовсім незнайоме місце, з яким не мали жодних зв'язків, а отже не могли розраховувати на допомогу знайомих чи родичів.

Стрес від вимушеного переїзду, відсутність підтримки, як зовнішньої так і з боку найближчих людей (проблема «розірваної родини», коли близькі люди залишилися на окупованій території, або вимушені були переселитися до інших місць; розлучення з чоловіком, який не захотів переселятися, або покинув родину в наслідок тривалого проживання окремо тощо) [9, с. 7-8] здійснюють негативний вплив на психологічний стан жінок-ВПО, особливо на початковому етапі адаптації. Проблема ідентифікації себе у новому оточенні, пов'язана з пошуком свого місця в новій громаді (що може ускладнитися мовною проблемою, незнанням традицій, або наявністю у місцевих певних стереотипів щодо ВПО тощо), а також самореалізації; ідеалізація минулого спричинює емоційне вигорання, депресію [9, с. 7-8]. Варто також зауважити, що невизначеність майбутнього окупованих територій, сподівання, що через декілька років війна закінчиться і можна буде повернутися додому, сформували у певної частини ВПО специфічний стан людини, що не живе вдома, але й не інтегрується у приймаючу громаду. Для жінок таке становище є більше важким, ніж для чоловіків, оскільки заважає налагодженню повноцінного побутового життя, якому жінки зазвичай надають більше значення, тому, що безпосередньо займаються його організацією. Жінки-ВПО залишилися без багатьох звичних речей, відсутність яких значно ускладнила виконання хатньої роботи, створила дискомфорт. Проте на придбання нових речей, наприклад побутової техніки, навіть за наявності фінансової спроможності, вони не наважуються, тому що, по-перше, дома все є, а по-друге, раптом доведеться знову переїжджати, тому не потрібно накопичувати велику кількість речей. Отже, життя у стані невизначеності, постійне повернення думками до втраченої домівки, по-суті відкладання життя на потім, погано впливають і на психічний стан жінок-ВПО, заважають їхній повноцінній інтеграції в приймаючу громаду [4].

Щоправда з часом, коли стало зрозуміло, що окупація може тривати роками, а то й десятиліттями, до більшості ВПО прийшло розуміння, що потрібно налагоджувати життя тут і зараз, а не чекати на повернення додому.

Важливою психологічною проблемою для багатьох жінок-ВПО стало відчуття провини перед дітьми за неможливість забезпечити їм кращі умови життя. Тим більше, що не всі діти швидко адаптувалися в нових умовах та новому оточенні. Різка зміна середовища проживання та звичного кола спілкування для декого з дітей стали причиною погіршення психоемоційного стану, а в окремих випадках призвели й до нервово-психічних захворювань.

Прикладом може слугувати історія Любові – переселенки з окупованої території Донбасу, яка разом з матір'ю та тринадцятирічною донькою переселилася до невеличкого містечка на Дніпропетровщині. Матеріальне становище родини, яка складалася з двох жінок та дитини, не дозволяло орендувати квартиру, тим більше, що протягом півроку Любов не могла знайти роботу. Умови в гуртожитку дуже сильно відрізнялися від тих до яких жінки, а головне дитина, звикли удома. За словами Любові: *«Це був великий стрес. Мені самій було соромно, що я привела дитину жити в такі умови. Але на той момент у мене іншого не було. І нам ще пощастило – наша сім'я була в одна кімнаті»* [10]. Різка зміна умов життя дівчинки, невдалі спроби адаптуватися в школі, несприйняття колективом, глузування однокласників з її зовнішності призвели доньку Любові до тривалої депресії, а згодом до булімії. Вона перестала приймати їжу, сильно схудла і втратила інтерес до життя, а згодом у неї віднялася нога. Мати протягом півтора року безуспішно шукала допомогу, звертаючись до психологів та лікарів, але отримати кваліфіковану допомогу не змогла. Шкільний психолог порадила збирати осіннє листя, щоб позбутися депресії, а коли дівчинка захворіла на булімію, то рекомендувала читати молитви та охрестити дівчинку у Києво-Печерській лаврі. Лише звернення до правозахисників, які вказали Любові громадську організацію, що безкоштовно надає психотерапевтичну допомогу, дозволило врятувати та вилікувати дівчинку [10].

Наведений приклад наочно демонструє небезпечність нехтування психологічними проблемами та відсутність достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів, особливо у невеликих містах та селах, здатних надати реальну допомогу. Актуальність цієї проблеми для жінок ВПО підтверджується даними соцопитувань. Так під час проведення фокус-груп у Вінницькій області, жінки ВПО відзначили непрофесійну роботу психологів у школах, яка не сприяє швидшій адаптації дітей до нових умов [9, с. 7]. Респонденти також вважали важливою проблемою відсутність системної психологічної допомоги. З їхніх слів державні органи не надають її в повній мірі. У більшості цим займаються волонтери та громадські організації. Також зазначалося, що слабка інформаційна підтримка жінок-ВПО не дозволяє отримувати інформацію щодо організацій, які надають психологічну допомогу [9, с. 7].

Важливе значення для повноцінної інтеграції в місцеву громаду має вирішення соціально-економічних проблем. На думку багатьох ВПО головною перепоною на цьому шляху є відсутність постійного житла, що заважає налагодити соціальні зв'язки, знайти постійну роботу, або розпочати підприємницьку діяльність. Щодо жінок-ВПО, то у них значно менше можливостей орендувати житло, або придбати його, ніж у чоловіків. Хоча в нормативно-законодавчих документах відсутня дискримінація за статтю у оплаті праці, середня заробітна плата жінок в Україні становить близько 70 % зарплатні чоловіків [3, с.106]. За даними Всесвітнього кластера з питань житла, станом на травень 2016 року жінки становили 73 % від загальної кількості ВПО, які мешкали у центрах для колективного проживання (будівлі і споруди, які наразі використовуються для довгострокового проживання ВПО. До них відносяться гуртожитки і санаторії, центри модульного типу та орендовані будинки, які досить часто погано пристосовані для проживання, особливо в холодну пору року) [11]. Це пов'язано з тим, що зазвичай оренда

квартири вартує більше ніж щомісячна адресна допомога ВПО для покриття витрат на проживання та оплату житлово-комунальних послуг, а іноді більше ніж зарплата жінки. Ще на початку війни – у 2015 р. 55,2 % жінок, що мають неповнолітніх дітей, повідомили під час опитувань, що їм важко знайти житло, яке вони можуть самостійно оплатити. Ще більш гострою житлова проблема виявилася для 57,6 % самотніх матерів з неповнолітніми дітьми, які, поміж іншим, повідомляли і про відсутність гарантій щодо тривалого перебування у орендованому житлі [2, с. 75]. Крім того господарі квартир побоюючись, що зареєстрована за адресою проживання дитина (при отриманні довідки ВПО), через три роки матиме право на це житло, не дуже охоче здають свої квартири родинам з дітьми [9, с. 17].

Базовою соціально-економічною проблемою можна вважати і проблему з працевлаштуванням, дослідження показують, що переважна більшість (79 %) безробітних ВПО, котрі активно шукають роботу, це жінки. Серед респондентів, які повідомили про те, що стикалися з труднощами в пошуку роботи, теж переважають жінки [6]). Саме при вирішенні проблем житла та працевлаштування більшість жінок-ВПО відчули на собі прояви упередженого чи несправедливого ставлення з боку приймаючої громади [4]. Потрібно визнати існування певного соціального страху приймаючої громади, по відношенню до ВПО, пов'язаного як і з існуючими стереотипами щодо мешканців Донбасу, так і з побоюванням, що прибульці складуть їм конкуренцію на ринку праці, займуть їхні робочі місця.

Серед жінок-ВПО можна виокремити категорії, вразливість яких значно підвищилася в умовах вимушеного переселення і які потребують особливої допомоги: літні жінки, самотні матері, які мають неповнолітніх дітей, жінки, що очолюють домогосподарства з дітьми. За даними Мінсоцполітики жінки у віці понад 65 років становлять 65 % відсотків зареєстрованих жінок-ВПО [8]. Літні жінки, які часто є удовами, вимушені виживати на невелику пенсію, не маючи шансів на працевлаштування, через вік і стан здоров'я. Непоодинокими є випадки, коли літні жінки мають під опікою неповнолітніх онуків, батьки яких залишилися на непідконтрольній території, або виїхали на заробітки. Проблемною є інтеграція самотніх матерів, які стикаються з проблемою працевлаштування, оскільки вимагають більш гнучкого графіку роботи, а також з проблемою влаштування дітей в дитячі дошкільні заклади. Через збройний конфлікт багато сімей в Україні перетворилися на очолювані жінками домогосподарства, які вимушені самостійно забезпечувати родину, що є складним завданням, з огляду на проблеми з працевлаштуванням, а також зайнятістю жінок у низькооплачуваних сферах діяльності. Так, станом на жовтень 2020 р., 22 % очільниць домогосподарств, оцінюючи стан своєї фінансової спроможності, повідомили, що «змушені заощаджувати навіть на харчуванні», а 45 % – що «коштів вистачає лише на харчування» [5, с. 16].

Також поширилася практика, коли у повних родинах жінки почали приймати на себе «чоловічу» роль – ініціатора змін, годувальника. Якщо в жінки є постійна, або високооплачувана робота, а у чоловіка її немає, або у нього не повна зайнятість, пов'язана з роботою на дому, то нерідко відбувається перерозподіл сімейних ролей і чоловік бере на себе виконання хатньої роботи, догляд за дітьми, а жінка зосереджується більше на роботі поза домом, що не завжди відбувається безболісно, через поширені в суспільстві стереотипи щодо чоловічої та жіночої ролі у родині [7, с. 32].

Таким чином, головними проблемами, що постають на шляху адаптації жінок-ВПО до нових умов життя та інтеграції їх у приймаючі громади, особливо для найбільш вразливих категорій – літніх жінок, самотніх жінок з неповнолітніми дітьми, жінок, що очолюють домогосподарства, є психологічні проблеми, пов'язані зі стресом від вимушеного переселення, розірвання звичних соціальних зв'язків, в першу чергу родинних, а також погіршення умов життя та відсутності реальних перспектив їхнього покращення, з огляду на проблеми з працевлаштуванням та відсутністю власного житла.

Список використаних джерел

1. Бритвина И. Б. Гендерная детерминация адаптации вынужденных мигрантов: социологический анализ : автореф. дис. … д-ра социол. наук : 22.00.06. Екатеринбург, 2006. 39 с.
2. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакірєвої ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ : Вид-во ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2016. 140 с.
3. Ґендерні перетворення в Україні. Київ : АДЕФ-Україна, 2007. 165 с.
4. Закірова С. Переселенці у нових громадах: повернутися додому не можна залишитися / Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ: веб-сайт. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2102:pereselentsi-u-novikhgromadakh&catid=8&Itemid=350
5. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Березень 2020 р. URL: https://www.iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_16_ukr_web.pdf
6. Майже 80 відсотків ВПО, котрі шукають роботу, – це жінки: результати опитування. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/majzhe-80-vidsotkiv-vpo-kotri-shukayut-robotu-ce-zhinki-rezultati-opituvannya
7. Міхеєва О. Вийти з тіні: вплив політики (не)визнання фактів із життя людей з непідконтрольних Україні територій Луганської та Донецької областей на чоловічі та жіночі ролі у повсякденному житті. URL: https://paxforpeace.nl/media/download/pax-report-gender-perspectives-on-life-of-people-in-the-context-of-war-full-report-ua.pdf
8. Національний план дій з виконання резолюції ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text
9. Оцінка проблем психологічної, соціально-економічної адаптації та інтеграції жінок з числа ВПО у нові громади (Вінницька, Львівська та Київська області) / керівybr проекту В. Маковій. Київ, 2017. 39 с.
10. Рацибарська Ю. Школьный психолог лишь посоветовала нам собирать осенние листья – мама девочки, пережившей булимию. Радіо Свобода. Донбас. Реалії. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii-pereselentsi-bulimiia/29502782.html
11. Розбудова миру: нехай жінки скажуть своє слово / OSCE: веб-сайт. URL: https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/257256
12. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум.* 2015. № 2 (53). С. 65–72.

Роботу виконано під науковим керівництвом канд. іст. н. Суровцевої І.Ю.

УДК 811.111

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН: ПЕРЕКЛАДИ, ПЕРЕКАЗИ, ПЕРЕСПІВИ

Наумова Т. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри УМПС, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Гасанова К. А., магістрантка кафедри УМПС, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті висвітлюється питання еволюції перекладів творів Олександра Пушкіна українською мовою. Проаналізовано окремі переклади різних авторів у часовому аспекті: від кінця XIX ст до початку XXI ст. Зокрема аналізуються переклади Л. Боровиковського, М. Старицького, І. Франка, М. Зерова, М. Рильського, М. Бажана, Є. Гребінки та інших. До аналізу також залучено твори переказів та переспівів за мотивами О.Пушкіна авторства сучасних літераторів.

Ключові слова: оригінал, переклад, переказ, переспів, стилістика, семантика.

Naumova T., Gasanova K. Alexander pushkin: translations, translations, translations.

The article covers the evolution of translations of Alexander Pushkin's works into Ukrainian. Some translations of different authors in the temporal aspect are analyzed: from the end of the XIX century to the beginning of the XXI century. In particular, the translations of L. Borovikovsky, M. Starytsky, I. Franko, M. Zerov, M. Rylsky, M. Bazhan, E. Hrebinka and others are analyzed. The analysis also includes works of translations and chants based on O. Pushkin's authorship of modern writers.

Key words: original, translation, translation, refrain, stylistics, semantics.

Постановка проблеми. Мистецтво перекладу є не набагато молодшим за власне письмове слово. Перебуваючи в постійному процесі розвитку й удосконалення своїх засобів, переклад залишається одним з наймогутніших засобів розширення обріїв культури кожного народу. Зіставлення окремих елементів оригінального та перекладного текстів дає можливість розкрити цілу низку додаткових спільностей чи розбіжностей у виразових засобах зіставлюваних мов, що неодмінно залишається поза увагою при внутрішньомовному аналізі твору. Тривалий перекладацький досвід показує, що твори ліричного жанру, зокрема віршовані тексти, перекладати набагато важче, ніж прозу, публіцистику тощо. В історії української мовної культури яскраво вирізняються переклади Олександра Пушкіна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тексти перекладів поетичних творів О.Пушкіна досліджувало не одне покоління теоретиків і критиків, бо завжди актуальним залишалось питання розвитку мови, співвідношення стилістичних засобів, функціонування традиційних поетичних і новаторських засобів на певному часовому зрізі. Дослідниками перекладів пушкінських творів часто виступали самі перекладачі. Одним з перших, хто аналізував переклади Пушкіна українською, був Іван Франко [1]. Ґрунтовні праці з аналізу пушкінського слова свого часу представили О. Ларіонова (1954), М. Рильський (1956), Ф. Неборячок (1958), Р. Дидикіна (1970), Н. Рядченко (1996) тощо.

Виклад основного матеріалу. Знайомство європейського читача, що не володів російською мовою, з творчістю Пушкіна почалося дуже рано, у всякому разі, не пізніше 1821 року. Однак, першими матеріалами, що дійшли на Захід, були не переклади творів молодого поета, а просто згадки про нього в оглядах російської літератури в сучасних німецьких і французьких виданнях, що виходили в межах Росії та поза нею. Переклади власне творів Пушкіна з'являються з 1823 р. Так, на самому початку цього року з'явився

німецький переклад уривка з «Руслана і Людмили» й епіграми «Історія віршотворця» (остання без заголовка та імені автора). Одночасно з цим німецьким перекладом той же уривок з «Руслана» був надрукований французькою мовою в «Руській Антології». З цих перекладів і починається велика й цікава історія «перекладного» Пушкіна.

Мистецтво перекладу насправді є не набагато молодшим від самої літератури. Ще за часів Київської Русі цей вид творчості був актуальним, користувався *не абияким* попитом і був чи не найдієвішим засобом спілкування народів.

Однією з визначальних умов розвитку будь-якої національної літератури, разом з вивченням власних традицій, є освоєння художнього досвіду інших народів. Обмін художніми цінностями, ідейне й естетичне збагачення є важливим чинником розвитку літератур в цілому. Цим і пояснюється постійний інтерес учених до цього процесу. Художній переклад, як одна з форм творчого осягнення іншомовної літератури, зумовлює великий естетичний вплив на особисту культуру перекладача і має в українській літературі давні традиції. Багатий досвід роботи перекладачів доводить, що віршовані твори, перекладати іншими мовами набагато важче, ніж прозу. Якщо переклад взагалі є свого роду тлумаченням перекладеного письменником, то переклад поета і, головним чином, вибір його творів для перекладу створює вже образ цього поета, служить виразом розуміння даного автора; завдяки цьому, висуваються одні мотиви його творчості, замовчуються інші, і в результаті майже завжди виходить одностороннє висвітлення таланту поета. Так було з лірикою Олександра Пушкіна. Переклад творів письменника засобами іншої мови в усьому розмаїтті пушкінської музи багатьом видавався неможливим. Безперечно не існує абсолютно рівноцінних оригінальному твору перекладів таких, приміром, поетів як Тарас Шевченко, Адам Міцкевич, Роберт Бернс тощо. Проте не забуваймо, що протягом століття обов'язково знаходяться майстри слова, які ризикнуть взятись за важку справу перекладу ліричних творів. Українські письменники, зокрема Пантелеймон Куліш, вважали, що Пушкін суттєво вплинув на українську літературу своєю вишуканістю поетичного слова. Уже з 1829 року твори Олександра Пушкіна почали перекладати українською мовою. Перекладали Пушкіна Левко Боровиковський, Михайло Старицький, Іван Франко, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан. А до ювілею поета у Львові вийшов новий переклад поезії Пушкіна і поеми «Руслан та Людмила» львівського перекладача Миколи Кондратенка. Сьогодні вже маємо віршований переказ поеми авторства В.Фокіна, а також адаптований переказ сюжетного мотиву для дітей та анімаційних фільмів авторства Наталі Сквири під редагуванням і власне перекладом Тетяни Щегольської.

Переклади творів Пушкіна українською мовою теж мають свою історію. За межами Російської імперії, зокрема у Львові, перша публікація про тоді ще молодого поета Олександра Пушкіна з'явилась 1821 року в польській газеті. А власне перший переклад Пушкіна українською мовою 1829 року зробив Левко Боровиковський, надрукувавши вірш «Два ворони». Перекладач зміг передати засобами української мови Пушкінську «Шотландскую песню»(«Ворон к ворону летит…»). Боровиковський дещо націоналізував свій переклад, увівши до тексту етнему *козак* відповідно до російської *богатырь*.

У Пушкіна:	У Боровиковського:
Ворон ворону в ответ:	*«Єсть! Лети за мною вслід –*
«Знаю, будет нам обед;	*Буде снідання й обід:*
В чистом поле под ракитой	*В чистім полі кущ рокити –*
Богатырь лежит убитый.[2] .	*Під кущем козак убитий*

Згодом Боровиковський в українському альманаху «Ластівка» опублікував ще один переклад з Пушкіна «Зимній вечір». Перекладач знов не втримався, щоб не звернутись до

засобів національного забарвлення, чим без сумніву, надав тексту перекладу колоритної специфіки.

У Пушкіна:	У Боровиковського:
Спой мне песню, как синица	*Заспівай, «**як мати сина***
Тихо за морем жила;	***Виганяла до орди**,*
Спой мне песню, как девица	*Як до зірочки дівчина*
За водой поутру шла.	*Ненці принесла води».*

Звісно, переклади Боровиковського не є ідеальними, проте йому вдалося зберегти загальний настрій оригінального тексту.

Безпосереднє відношення до України мала поема Пушкіна « Полтава» [2], у якій він неправдиво змалював постать гетьмана Івана Мазепи і, власне, українську історію того періоду гетьманства. Попри те, що поет спілкувався з українськими літераторами, цікавився українським фольклором, перебував на засланні в Україні в 1820-1824 роках – усе це аж ніяк не зблизило його з українським національним життям. Проте українські літератори, серед яких був і Пантелеймон Куліш, вважали, що Пушкін суттєво вплинув на українську літературу своєю вишуканістю поетичного слова. Уже з 1829 року його твори почали перекладати українською. Серед перекладачів були Левко Боровиковський, Михайло Старицький, Іван Франко, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан. Першим перекладачем Поеми «Полтава» був Євген Гребінка, який працював над перекладом близько п'яти років. Микола Зеров несхвально поставився до «вольного перевода на малороссийский язык» поеми й звинуватив Гребінку в такій собі «котляревщині». Проте слід пам'ятати, що Гребінка почав перекладати «Полтаву» під час свого шкільництва, коли ще не було вироблено більш-менш чітких критеріїв для оцінювання перекладених текстів. Стріха М. зазначає, що «тогочасні українські читачі очікували від письменника не точності у відтворенні деталей пушкінського першотвору (він і так був їм відомий!) – а свого «малоросійського аромату. І вони його отримали»[7]. Перший опис Марусі у Гребінки одразу «одомашнює» переклад поеми зрозумілими для українського читача символами, порівняннями, епітетами: *мов квітка, як маківочка, очиці – мов зірки, коси мов хмари*, *вітливе серце, цнота* тощо. Згодом поему перекладали Сава Голованівський (1937), Андрій Малишко та Максим Рильський (1949).

За переклади творів Пушкіна брався свого часу Іван Франко, який вважав, що переклади сприяють взаєморозумінню народів, перекидають «золотий міст» між ними. Франкове зацікавлення творчістю Пушкіна зреалізувалось у чималому перекладацькому доробку. Про високий рівень перекладів можемо говорити навіть за окремими уривками. Наприклад, згадувана вже «Шотландська пісня(1876):

Крук до крука у одвіт:	*Хто і за що вбив його,*
Знаю я, де нам обід.	*Знає лиш сокіл його,*
В чистім полі жовте жито,	*Кінь вороний та хіба ще*
Там козаченька убито;	*Його люб'ятко гуляще.*

Національний колорит втілено у Франка народнопісенними символами *козаченько*, *люб'ятко* (в оригіналі – *богатырь*, *хозяйка*, у Боровиковського – *козак, козачка*) чим збільшується емоційне сприйняття перекладу. Серед перекладів Пушкіна в доробку Івана Франка велика кількість перекладів, але це не завадило йому побачити у творах О. Пушкіна «*вихваляння ... самодержавства і його колоніальної політики», а відтак російського поета Франко вважав «співцем загарбницької політики Росії…*» [1].

У 1830 році «Вісник Європи» опублікував переклад шотландської пісні Пушкіна «Ворон к ворону летит» в авторстві Л.Боровиковського. Проте Пушкін переспівав

шотландську пісню в притаманному йому російському колориті, а переклад Боровиковського має яскраво виражений національно народний український характер, перекладач замінив Пушкінського богатиря – козаком, хазяйку – козачкою. Так само зробили й інші перекладачі творів Пушкіна, з яких особливо характерний Семен Руданський. Ось відомий початок «Песни о вещем Олеге». У Пушкіна читаємо: *Как ныне сбирается вещий Олег / Отмстить неразумным хазарам:/ Их села и нивы, за буйный набег,/ Обрек он мечам и пожарам./ С дружиной своей, в цареградской броне,/ Князь по полю едет на верном коне.* – у Руданського: *Не у гості, а на кості / Ходили хазари./ Та не пиво ж і їм буде,/ А кров та пожари!/ Вже зібрався Олег віщий / На вражу недолю, /*

Їде конем білогривим / По чистому полю / Блищить броня царгородська,/ Шолом аж палає,/ А кінь його білогривий / Соколом ступає./ Олег їде чистим полем,/ Грає білогривий… Як бачимо, у Руданського більша кількість рядків, інший розмір та інший колорит. Це, власне, не переклад, а варіація в пісенно-народному стилі. Такий жанр художньої творчості абсолютно дозволений і дає часом результати, ліпші за дослівний переклад.

У перекладі Ю. Карського від 1953 року збережено віршовий розмір, кольори та урочистість тону оригіналу: *Збирається віщий Олег-войовник / З хозарами знов воювати: За напад мечам і пожарам прирік / Він ниви козацькі і хати.*

Зростання книговидавництва й широке поширення періодичного друку на початку XX століття сприяло появі нових можливостей для розвитку перекладу. Починається новий етап у становленні художнього перекладу як посередника у взаємозбагаченні й взаємопізнанні національних культур. Це, безперечно, сприяє взаємозбагаченню різних культур, трансформації творчого досвіду у відповідну форму з урахуванням власних культурних та літературних традицій. У той час побачила світ перша поема Пушкіна «Руслан і Людмила», яка згодом зазнала чи не найбільшу кількість перекладацьких спроб не тільки серед українського красного письменства, але й загалом у світовій літературі. Уже тоді російського поета порівнювали з німецькими класиками. Серед українських перекладачів за переклад поеми бралися Микола Булатович (1937), Микола Терещенко (1949) , Микола Кондратенко (2003), Павло Домчук (2011), Вітольд Фокін (2015, переказ), Тетяна Щегельська (2017, переказ).

Перша пушкінська поема «Руслан і Людмила» – це не тільки велика праця, а й велика школа для перекладачів, для навчання багатогранного мистецтва перекладу. Ця поема зазнала чи найбільше спроб перекладу різними мовами. В українській літературі перший переклад поеми-казки здійснив молодий український радянський поет Розстріляного відродження. Переклад вийшов друком 1937 року, саме в цей рік Булатовича було розстріляно. На жаль, не вдалося знайти бодай якогось примірника перекладу поеми в авторстві М. Булатовича. Наступна спроба перекладу поеми була здійснена 1949 року українським перекладачем М. Терещенком [6]. Саме цим перекладом здебільшого й послуговуються читачі й шанувальники Пушкіна для порівняння оригінального тексту й перекладу. Текст поеми 2003 року також переклав українською М. Кондратенко – поет, прозаїк, перекладач, член Національної спілки письменників України, член Міжнародної асоціації письменників. Проте знайти у вільному доступі цей варіант перекладу вкрай важко, оскільки він був виданий невеликим накладом у 500 примірників.

Ще одну спробу перекладу «Руслана і Людмили» у 2011 році зробив тернопільський перекладач П. Домчук – член Національної Спілки письменників України. Автору перекладу вдалося досягти звучання пушкінської поезії українською мовою завдяки чудовим знахідкам відповідності оригіналу в скарбниці невичерпних дарів української мови [4].

Останніми спробами перекладу, а точніше, переказу поеми був віршований переказ авторства В. Фокіна, здійснений ним у 2015 році. Проте перекладач відверто попередив, що у своєму переказі він намагався наслідувати стиль Котляревського.

Цікавим також є той факт, що М. Рильський також дотичний до перекладу поеми «Руслан і Людмила». Проте перекладав він текст не самої поеми, а лібрето до однойменної опери. Актуальним залишається питання про те, чи вдасться колись відновити автентичний текст перекладу Рильського без пізніших нашарувань, які мали на меті знівелювати його стилістику, наразі не має гарантованої позитивної відповіді.

Висновки. Переклади творів Олександра Пушкіна українською мовою вражають своєю розмаїтістю авторів. Сьогодні переклади пушкінських творів можна розглядати як красномовне підтвердження того факту, що поза часовими маркерами старанний, вдумливий письменник-інтерпретатор, який прекрасно володіє секретами стилістики мови перекладу, здатен впоратись із завданням адекватного відображення змісту оригінального твору, зберігши в основному характер їхньої образності, не розтративши їх естетичної цінності, національної своєрідності та комплексного художньо-емоційного враження, яке справляли і справляють на читача оригінальні пушкінські тексти.

Список використаних джерел

1. Алфавітний покажчик перекладів Івана Франка. URL: https://www.i-franko.name/uk/Transl/AlphaIndex.html?char= %D0 %92&skip=30
2. Неборячок Ф. О. С. Пушкін українською мовою. Львів: Наука, 1958. 200 с.
3. Пушкин А. С. Собрание сочинений : в 10 т. Т. 5. М. : Художественная литература, 1975. 188 с.
4. Пушкін українською мовою. URL: http://ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/ukr_movou_pushk.htm
5. Пушкін О. С. Руслан і Людмила : пер. П. Домчука. Тернопіль : Лілея, 2011. 116с.
6. Рильський М. Зібрання творів : у 20-ти т. Т. 16. Фолъкло ристика, теорія перекладу, мовознавство. Київ : Радянський письменник, 1987. 600 с.
7. Пушкін О. С. Руслан і Людмила / пер. М. Терещенка. URL: https://intelektnacii.top/istoria/ruslan-i-liudmyla-poema-avtor-oleksandr-pushkin-pereklad-mykoly-tereshchenka/
8. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт, 2006. 328 с.

УДК 811.111:81’25

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

Наумова Т. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри УМПС, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Юнусова В. М., магістрантка кафедри УМПС, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті досліджується проблема перекладацьких трансформацій при перекладі художнього тексту, а саме – порівняння трансформацій та їх значення на сторінках роману П. Загребельного «Роксолана» і його перекладу. Проаналізовано теоретичні питання, пов’язані із загальною теорією перекладу та її окремими видами, класифікаціями перекладацьких трансформацій, запропонованими різними авторами. Дослідження кожного виду лексико-стилістичних трансформацій ґрунтується на прикладі російського перекладу роману П. Загребельного «Роксолана», зробленого І. Новосельцевою.

Ключові слова: стилістична трансформація, порівняння, оригінал, переклад, уподібнення, смислове навантаження.

Naumova T., Yunusova V. Lexical and stylistic transformations in the russian translation of P. Zagrebelny's novel "Roxolana".

The article investigates the problem of translation transformations in the translation of a literary text, namely - the comparison of transformations and their meaning in the pages of P. Zagrebelny's novel "Roksolan" and its translation. Theoretical issues related to the general theory of translation and its individual types, classifications of translation transformations proposed by various authors are analyzed. The study of each type of lexical and stylistic transformations is based on the example of the Russian translation of P. Zagrebelny's novel "Roksolan", made by I. Novoseltseva.

Key words: stylistic transformation, comparison, original, translation, assimilation, semantic load.

Постановка проблеми. В Україні стрімко зростає інтерес до перекладацької професії. Причина цього очевидна – новий статус країни як незалежної держави, що встановила дипломатичні відносини й розширила співпрацю з багатьма важливими партнерами. Ще дві – інформаційний вибух і глобалізація на рубежі тисячоліть, внаслідок яких професія стала масовою в усіх розвинених країнах і вимоги до неї різко зросли. Роботи перекладачам додалося в багатьох сферах, їх покликано до теренів раніше незнаних. Природно, що все це збурило в самому перекладацтві нові віяння. Відбувається переоцінка ролі, завдань і способів перекладу – при тому, що в кожній мовній спільноті цех тлумачів плекає традиції свого ремесла. Україна завжди свідомо ставилась до важливості перекладацької справи, зокрема для свого культурного розвитку. Український художній переклад, з огляду на сукупність соціально-історичних та літературно-культурних чинників, став важливим і невід’ємним компонентом української культурної полісистеми, забезпечивши її збереження і цілісність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема перекладацьких трансформацій як проблема теорії та практики перекладу традиційно викликає великий інтерес з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, та набуває все більшої важливості.

Серед них такі відомі лінгвісти, як Л. С. Бархударов [1], В. Н. Комиссаров [4], Л. К. Латишев [5], Я. І. Рецкер [6], А. В. Федоров [8], О. Д. Швейцер [9] та інші.

Однак, незважаючи на наявність великої кількості робот присвячених, проблемі перекладацьких трансформацій, серед вчених немає одностайності в визначенні поняття перекладацької трансформації. Більшість дефініцій не повно розкривають суть досліджуємого перекладацького явища. А в ряді випадків термін «перекладацька трансформація» вживається взагалі без чіткого визначення.

Еквівалентний переклад – це такий переклад, який здійснюється на рівні, необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження, тобто норм мови перекладу. Відповідність понять еквівалентності та адекватності перекладу, на сьогоднішній день все ще залишається дискусійним. Так, В. Н. Комісаров, наприклад, визначає еквівалентність перекладу як смислову спільність одиниць мови і мовлення. [4, с. 25-27], тоді як термін «адекватний переклад», на його думку, має більш ширший сенс і використовується як синонім «хорошого» перекладу, тобто перекладу, який забезпечує необхідну повноту міжмовної комунікації в конкретних умовах. Автор відзначає, що «еквівалентний переклад» і «адекватний переклад» поняття, хоча і тісно пов’язані між собою, але неідентичні. За визначенням А. В. Федорова, адекватність – це «вичерпна передача смислового змісту тексту оригіналу» в тексті перекладу і «повна функціонально-стилістична відповідність йому» [8, с. 120].

Я. І. Рецкер визначає трансформації при перекладі як «прийоми логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті і знаходимо йому російську відповідність, яка не збігається зі словниковим» [6, с. 138]. Так Латишев Л. пропонує класифікацію перекладацьких трансформацій за характером відхилення від міжмовних відповідностей, в якій всі трансформації підрозділяються на: морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншою або декількома; синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень; стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту; семантичні – зміна не тільки форми вираження змісту, а й самого змісту, а саме, тих ознак, за допомогою яких описана ситуація; змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні [5]. У класифікації Л. С. Бархударова перекладацькі трансформації розрізняються за формальними ознаками: перестановки, додавання, заміни, вилучення [1].

Мета пропонованої розвідки – дослідження перекладацьких трансформацій при перекладі художнього тексту, а саме – порівняння трансформацій та їх значення на сторінках роману П. Загребельного «Роксолана» і його перекладу російською мовою.

Виклад основного матеріалу. При зіставленні граматичних категорій і форм української і російської мов у текстах роману П.Загребельного «Роксолана» виявляються такі явища: 1) відсутність тій чи іншої категорії в одній з мов; 2) частковий збіг; 3) повний збіг. Необхідність в граматичних трансформаціях природно виникає лише першому та другому випадках. В українській мові, порівняно з російською, відсутня коротка форма прикметників, і, навпаки, в російській мові не існує кличного відмінку. Частковий збіг чи розбіжність у значенні і вживанні відповідних форм і конструкцій теж потребує граматичних трансформацій. Сюди можна віднести такі явища, як часткова розбіжність категорії числа, часткове розбіжність в інших формах пасивної конструкції, неповний збіг форм інфінітива, дієприкметникових і дієприслівникових зворотів, певні розбіжності у натуральному вираженні модальності тощо.

У першу чергу ми зупинимось на такому методі граматичних трансформацій, як синтаксичне уподібнення або дослівний переклад. Деякі мовознавці вважають, що різного роду спроби перекласти дослівно той чи інший текст чи відрізок тексту призводять іноді до повної незрозумілості цього тексту. Цей метод може бути названий «перекладацьким стилем» (чи, як іноді говориться, «перекладацькою мовою»).

Аналізуючи синтаксичні уподібнення, знайдені у досліджуваних нами текстах, можна зробити висновок, що при перекладі з української на російську і навпаки проблеми незрозумілості не виникає, оскільки синтаксис цих мову дуже схожий: *Досі він обходився власною головою, і не без успіху. / До сих пор он обходился собственной головой, и не без успеха; Правда чи й вигадка, але ж яка моторошна! / Правда или выдумка, но ведь какая жуткая! Гросмейстер не відповів на лист, та султан і не сподівався на відповідь. / Гроссмейстер не ответил на письмо, да султан и не надеялся на ответ; Втішив себе думкою, що євнух не мине його рук. / Утешил себя мыслью, что евнух не минует его рук; І тільки тоді, глянувши собі під ноги, побачила Роксолана, що на білому гострякові вершини вистачає місця лише для одної людини. / И только тогда, глянув себе под ноги, увидела Роксолана, что на белом острие вершины места хватает лишь для одного человека* .

Такі методи граматичної трансформації, як об'єднання і членування речень застосовуються, зазвичай, за умов відмінності синтаксичних чи стилістичних традицій. Декілька разів зустрічається об'єднання трьох речень. Як, наприклад:

Три вітрила – одне червоне, два зелені – ледь напиналися. Кадригу гнали вперед своїми веслами галерники. На двадцяти шести лавках по чотири гребці, голі до пояса, бритоголові, забиті в кайдани, прикуті до товстезного ланцюга, що лежав змійовим валом уздовж дна кадриги [2]. / *Три паруса – один красный, два зеленых – едва надувались, кадригу гнали вперед своими веслами галерники, на двадцати шести лавках по четыре гребца, голые до пояса, бритоголовые, в кандалах, прикованные к толстенной цепи, змеившейся по дну кадриги* [3].

Але найбільш характерним для даного перекладу є об'єднання двох речень з метою привернути увагу на одночасність подій з різним або навіть протилежним смисловим навантаженням:

Дівча золотоволосе кинулося до облавків, до правого та лівого, заплескало в долоні, закричало до тих дивних добрих створінь, заспівало до них. Суданець-євнух, для якого дельфіни не були ніякою дивиною, трохи збентежено поглянув на Сінам-агу, а той, якось зболено зітхнувши, простягнув руку, показуючи, щоб євнух подав йому довгу бронзову рушницю [2] / Девчушка златовласая бросалась к бортам, то к правому, то к левому, захлопала в ладоши, прокричала что-то тем удивительным добрым созданиям, запела им, суданец-евнух, для которого дельфины не были в диковинку, слегка озадаченно взглянул на Синам-агу, а тот, как-то горестно вздохнув, протянул руку, показывая, чтобы евнух подал ему длинное бронзовое ружье [3].

Щоб показати практичну неможливість виконання певної дії з загостреною увагою на риторичність питання:

Носив у собі дикий біль, марно намагався затамувати його опієм. Може, власним болем міг би виправдати й свою нелюдську жорстокість? [2] / Носил в себе дикую боль, тщетно пытался унять ее опиумом, может, собственной болью мог бы оправдать и свою нечеловеческую жестокость [3].

Ще один метод граматичних трансформацій, який зустрічається досить часто – суто граматичні заміни. Граматична заміна залежить від перекладу не стільки самої вихідної форми, як від її граматичних чи значеннєвих функцій у тексті. Зазвичай, коли замінюються головні члени речення, переважає цілковита трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Крім замін членів речення можуть замінюватись частини мови. Найчастіше це відбувається одночасно. Слід враховувати всі чинники, що потенційно можуть впливати на застосування граматичних трансформацій, а саме: 1) синтаксичну функцію; 2) її лексичне наповнення; 3) її значеннєву структуру; 4) контекст (оточення) пропозиції; 5) її експресивно-стилістичну функцію. Структура речення може вимагати від перекладача як зміни, так і збереження чужомовної конструкції, коли це пов'язано з точністю передачі логічного наголосу. Контекстуальне

оточення пропозиції може вимагати його граматичної трансформації у перекладі. Цей прийом найчастіше застосовується у тому випадку, коли необхідно перевести мовну одиницю, категоріальні властивості якої взагалі відсутні в мові перекладу або мають інший спосіб вираження.

Вона зветься по-грецьки, ефенді, *– мерщій кинувся до нього Сінам-ага. –* ***Зветься Анастасія*** *[2].* / ***У нее греческое имя, эфенди****, – мигом кинулся к нему Синам-ага. –* ***Анастасія*** *[3]****.***

А тепер скакала у глибину лісу, ***маючи перед очима*** *ту дивну стрімчасту вершину, схожу на високий білий ріг [2] / А теперь скакала в глубину леса,* ***глядя на*** *ту удивительную отвесную вершину, напоминающую высокий белый рог [3]****.***

Але у більшості випадків прийом граматичної заміни використовується для уникнення грубих, іноді не зовсім лаконічних виразів та надання більшої милозвучності.

Висновки. Аналізуючи текст перекладу роману, можна зробити певні узагальнення. Найперше треба зазначити, що найбільш уживаним типом перекладацьких трансформацій є синтаксичне уподібнення, що входить до класу лексико-граматичних (вони займають приблизно 55 % всього перекладеного тексту). Такий факт можна пояснити схожістю синтаксису української і російської мов. На друге місце можна поставити такі типи лексико-семантичних трансформацій, як додавання і вилучення слова (близько 10 % тексту), що пояснюється певними семантичними та синтаксичними особливостями мов, а також модуляція (10 %). Наступні групи – суто граматична заміна (приблизно 9 % тексту); генералізація і конкретизація (7 % тексту); об’єднання і членування речень (5 % тексту), хоча членування зустрічається набагато частіше. Доволі рідко можна спостерігати такі лексико-граматичні трансформації, як антонімічний переклад, експлікація та компенсація (приблизно 4 % від всього тексту).

Для вивчення перекладацького методу Ізіди Новосельцевої важливим є її підхід до відтворення образно-метафоричної системи оригіналу, адже словесні образи, індивідуально-авторські чи фразеологізовані, щонайтісніше пов’язані з національною самобутністю мови, особливостями народного мислення.

Список використаних джерел

1. Бархударов К. С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 190 с.
2. Загребельний П. А. Роксолана. Київ : Радянський письменник, 1980. 574 с.
3. Загребельный П. А. Роксолана. М. : Советский писатель, 1983. 640 с.
4. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. М. : Международные отношения, 1980. 167 с.
5. Латышев Л. К. Курс перевода : эквивалентность перевода и способы ее достижения. М. : Международные отношения, 1981. 248 с.
6. Рецкер Я. І. Що ж лексичні трансформації? *Зошити перекладача*. 1980. № 17. С. 72–84.
7. Стріха М. Український художній переклад : між літературою і націєтворенням. Київ : Факт, 2006. 328 с.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М. : Высшая школа, 1983. 303 с.
9. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, аспекты, проблемы. М. : Наука, 1988. 215 с.

УДК 316.647.5:364.044.44

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК БАЗОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Овчарова Л. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Бондаренко К. С., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Фітісова А. Р., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається толерантність як ідеологічна основа сучасної соціальної роботи. Надається визначення «толерантність» та «терпимість». Досліджено сутність та змістовні характеристики толерантності. Описані види та підходи до розуміння феномену толерантності. Розкривається значення толерантності як однієї з складових успішної комунікації соціального працівника з клієнтом. Досліджено роль самопримусу фахівця до толерантної поведінки із клієнтом у прискореному емоційному вигоранню, появі соматичних захворювань. Наголошується на можливості виховання толерантності як особистісної риси соціального працівника.

Ключові слова: толерантність, терпимість, соціальна робота, професійна діяльність, процес комунікації, професійні якості соціального працівника, емоційне вигорання, виховання толерантності.

Ovcharova L., Bondarenko K., Fitisova A. Tolerance as a basic ideology and the principle of social work.

The article considers tolerance as an ideological basis of modern social work. The definitions of "tolerance" and "tolerance" are given. The essence and content characteristics of tolerance are investigated. Types and approaches to understanding the phenomenon of tolerance are described. The importance of tolerance as one of the components of successful communication of a social worker with a client is revealed. The role of the specialist's self-coercion to tolerant behavior with the client in the accelerated emotional burnout, the appearance of somatic diseases has been studied. Emphasis is placed on the possibility of educating tolerance as a personal trait of a social worker.

Key words: tolerance, tolerance, social work, professional activity, communication process, professional qualities of a social worker, emotional burnout, education of tolerance.

Постановка проблеми. У сучасному світі на тлі різних соціальних, економічних і демографічних криз стає актуальною проблема толерантності. Досить часто суспільство не зовсім вірно трактує дане поняття, через що виникає безліч розбіжностей. Внаслідок цього значення толерантності в сучасній соціокультурній реальності применшується, або ж трактується як «закриття очей на проблему», слабохарактерність, нездатність прийняти конкретну сторону.

В умовах соціальної напруженості в українському суспільстві проблема толерантності набуває теоретичної та практичної значимості. Професійна діяльність соціального працівника багатогранна і основу її становить робота з конкретним клієнтом соціальної роботи. Спеціаліст з соціальної роботи як професіонал зобов'язаний працювати з будь-якою людиною (групою осіб), які опинилися у важкій життєвій ситуації. Визнання людини вищою цінністю сучасної цивілізації та особливості соціальної роботи як професійної діяльності визначають сутність і специфіку ціннісно-морального регулювання діяльності фахівців, обумовлюють вимоги до особистісних якостей людини,

і тим самим детермінують наявність толерантності у соціального працівника. У зв'язку з цим розглянемо значення, сутнісні та змістовні характеристики толерантності як професійно особистісної якості, теоретичні основи формування та значимість професійно важливої для соціальних працівників особистісної якості – толерантності.

Аналіз досліджень і публікацій. Темі толерантності присвячені роботи в сфері психології, філософії, акмеології, педагогіки, соціальної роботи. Толерантність як соціальне відношення або соціальна установка розглядається Л. Г. Почебутом, М. С. Мацковською, Н. В. Недорезовою. Цілісне уявлення про сутність феномена «толерантність соціального працівника» досліджено І. Г. Тюліним, Р. П. Друаном. Е. Ю. Клепцова в своїй кандидатській дисертації з педагогічної психології робить спробу розмежування понять «толерантність» і «терпимість». Є. І. Холостова виділяє базові характеристики соціальних працівників у тому числі і толерантність.

Мета статті – дослідження толерантності як ідеологічної основи і принципу сучасної соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота належить до таких сфер діяльності, для яких принцип толерантності є одним з основоположних, найбільш повно окреслює її змістовно-етичні межі в силу цілого комплексу причин.

Початок аналізу соціального змісту поняття «толерантність» відноситься до періоду 90-х рр. XX ст., коли в соціальну практику і в область наукової рефлексії увійшли нові явища і відносини. Сама соціальна робота як масштабний феномен суспільного життєустрою конституюється саме в цей період: формуються освітні програми і виникають вищі навчальні заклади, які готують таких спеціалістів. Формулюються узагальнення в області наукового забезпечення соціальної роботи. Саме в ході таких досліджень було виявлено принцип толерантності як базовий для ідеології, етики та практики соціальної роботи.

Толерантність проявляється і усвідомлюється там і тоді, де і коли соціальна дійсність, поведінка, звички і вигляд людей піддаються оцінці, і результат цієї оцінки потенційно двоїстий. Слід зазначити, що якість толерантності може бути виявлена тільки по відношенню до соціальних суб'єктів і їх атрибутів. Виявляється вона по відношенню тільки до тих соціальних явищ, які значущі для людей. Немає потреби проявляти толерантність до безперечно позитивного соціального феномену, який не має потенціалу внутрішнього протиріччя.

У соціально-психологічному контексті толерантність – це вміння спокійно сприймати чужий спосіб життя, терпимість, не вороже визнання права на існування інших культур, здатність стійко співіснувати в етнічному та культурному розмаїтті.

У Декларації принципів толерантності йдеться про те, що толерантність не є поступкою, поблажливістю і потуранням, а, навпаки, передбачає активне ставлення до життя, що формується виходячи з визнання прав і свобод людини [1].

І. Г. Тюлін вказує, що світ, оснований на принципах толерантності – це аж ніяк не вибір між смертю і прозябанням, це:

- атрибут високоморального життя людства;

- стан, коли кожна цивілізація «вдивляється» як в дзеркало в іншу цивілізацію, щоб краще розгледіти і зрозуміти саму себе, щоб збагатити себе знанням іншого, контрастами з іншим, бачити в іншій цивілізації не таку, що є небезпечною, а нову можливість розширення співпраці, взаємного розвитку, оскільки цивілізації доповнюють одна одну.

Варіант вирішення питання про межі толерантності, в основі якого лежить ідея свободи, пропонує Р. П. Друан. Він вважає, що толерантність «ґрунтується на принципі взаємності». Суть його полягає у тому, що якщо слова і вчинки людини не позбавляють інших можливості вести себе вільно, то вони є об'єктивно толерантними.

Найбільш часто в літературі зустрічається позиція розгляду толерантності як соціального відношення або соціальної установки. «Толерантність ... підкреслює спосіб

ставлення до неприємних або чужих об'єктів - поблажливе їх допущення або вимушене терпіння без застосування насильства» [2, с. 4].

«Толерантність являє собою певну якість взаємодії між суб'єктом і об'єктом толерантності, що характеризується готовністю суб'єкта приймати соціокультурні відмінності об'єкта, що включають в себе зовнішні ознаки, висловлювання, особливості поведінки і т. д.» [3, с. 143].

«...Толерантність розглядається як соціальна установка в аспекті трьох компонентів її структури (поведінкового, емоційного, когнітивного)» [4, с. 5].

Е. Ю. Клепцова в кандидатській дисертації з педагогічної психології робить спробу розмежувати поняття «толерантність» і «терпимість». Зокрема, вона пише: «Терпимість ми визначаємо як властивість особистості, в якій виражається відношення людини до світу в цілому, речам, предметам, іншим людям, їх поглядам, самому собі, актуалізується в ситуаціях розбіжності поглядів, цінностей, думок, поведінки людей і т. п. і що виявляється в підвищенні сензитивності до об'єкта. Під толерантністю ми розуміємо властивість особистості, що актуалізується в ситуаціях розбіжності поглядів, думок, оцінок, вірувань, поведінки людей і т. п. і що виявляється в зниженні сензитивності до об'єкта» [5, с. 7-8].

Спираючись на практичний досвід, відомий фахівець із соціальної роботи Є. І. Холостова виділяє наступні найбільш загальні (базові) характеристики соціальних працівників незалежно від спеціалізації: здатність забезпечити допустиме і доцільне посередництво між особистістю, сім'єю, з одного боку, і цивільним суспільством, суспільними структурами – з іншого; виконувати своєрідну роль «третьої людини», сполучної ланки між особистістю і мікросередою, між дітьми і дорослими, сім'єю і суспільством; вміння впливати на спілкування, відносини між людьми, на ситуацію у мікро-соціумі, стимулювати, спонукати клієнта до тієї чи іншої діяльності; вміння працювати в умовах неформального спілкування, залишаючись за спиною, в позиції неформального лідера, помічника, порадника, здатність до прояву ініціативи, активної суб'єктності позиції клієнта; здатності бути спільником, співпереживати клієнту в рішенні його проблем; вміння будувати взаємовідносини на основі діалогу, на рівних; комунікабельність, екстравертність [6]. Поведінковий компонент толерантності проявляється під час дії на основі толерантності, тобто цей компонент відображає регуляцію суб’єктом власної дії, що виражається в недопущенні нанесення збитку собі та іншим людям, посиленні особистості іншого суб’єкта (поліпшенні психічного стану, надання можливості вийти зі скрутного становища) [7].

М. А. Гулиною виділені наступні групи якостей соціального працівника:

- психологічні характеристики, які є частиною здібностей до даного виду діяльності;

- психоаналітичні якості, орієнтовані на вдосконалення соціального працівника як спеціаліста-професіонала;

- психолого-педагогічні якості, спрямовані на створення ефекту особистого спілкування. До третьої групи якостей належать комунікабельність, емпатічність, візуальність (зовнішня привабливість особистості), красномовність та ін., що базуються на деяких психологічних теоріях комунікації (самовизначення і самопрезентації).

Толерантність як результат розвитку і саморозвитку – власний вибір і позиція, що сприяють прийняттю іншого і збереженню внутрішньої рівноваги системи (індивіда, суспільства). У зв'язку з цим виділяються два види толерантності:

1. Зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що інші люди можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, враховувати різні аспекти і аргументи. Зовнішня толерантність як соціальна якість характеризує культуру відносин в суспільстві, побудовану на важливих принципах, таких, як відмова від насильства, прийняття іншого, підпорядкування законам, а не волі володаря чи більшості і т.п.;

2. Внутрішня толерантність (внутрішня стійкість) – здатність зберігати рівновагу до різних несподіваних ситуацій: до конфліктів, невизначеності, ризику, стресу; здатність приймати рішення і діяти в цих умовах, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки.

Принцип толерантності – це терпимість до іншого роду поглядів, вдач і звичок, вона є ознакою впевненості у собі, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, що не боїться порівняння з іншими точками зору. Принцип толерантності спрямований на збереження довірливих стосунків і розуміння під час співпраці. Толерантна людина має обережно, професійно і дуже коректно себе поводити під час роботи з клієнтом, уникати ситуацій і запитань, які торкаються болючих сторін у життєдіяльності клієнта.

Принцип толерантності зумовлений тим, що соціальна робота ведеться з різними категоріями клієнтів, у тому числі з особами, які можуть не викликати почуття. У Декларації принципів толерантності говориться, що толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог і взаєморозуміння повинні стати нормою поведінки і дій усіх людей без винятку, соціальних груп, політичних партій, громадських організацій і рухів, адже толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою соціально-економічного розвитку людства [1].

Толерантна (або інтолерантна) свідомість індивіда, в тому числі фахівця, може протягом тривалого часу бути невиявленою, прихованою від сторонніх, особливо з побоювань моральних або юридичних санкцій. Однак потенційний конфлікт свідомості і поведінки рано чи пізно може вирватися назовні в якомусь інтолерантному поведінковому акті, а будучи прихованим, руйнівно впливає на психосоматичний стан фахівця. Тому найбільш продуктивним є узгодження толерантної свідомості і поведінки, відбір для професій, чутливих в сенсі толерантності, таких кандидатів, які здатні до вироблення у себе міцної установки на толерантність.

Соціальна робота – це діяльність з надання допомоги індивідам в реалізації ними своїх соціальних прав і / або в компенсації тих фізичних, психічних, інтелектуальних або соціальних недоліків, які заважають скористатися повною мірою їх соціальними правами або можливостями для нормального соціального функціонування. Відповідно однією з іманентно притаманних функцій соціальної роботи є протидія соціальному виключенню індивідів і груп, соціальна підтримка тих, хто не відповідає нормі. Тому соціальному працівнику за його професійного обов'язку найчастіше доводиться мати справу з людьми, які в чомусь випадають зі стандарту. Самопримус до толерантної поведінки, терпимому відношенню у тих випадках, коли фахівець в глибині душі відноситься до клієнта з побоюванням або настороженістю, вважає його самого винним в своїх труднощах є дуже небезпечним фактором як для соціального працівника, так і для соціальної служби. У професійній діяльності такий фахівець буде реалізовувати свої функції, насилу стримуючи негативні емоції. Оскільки вичерпно регламентувати все коло його обов'язків неможливо, це буде проявлятися в недоброзичливому, грубому або, принаймні, емоційно жорсткому поводженні стосовно небажаного клієнта. Для самого ж фахівця стримування негативних емоцій, постійне придушення порухів душі буде виливатися в прискорене емоційне вигорання, поява соматичних захворювань.

Висновки. Толерантність у соціальній роботі є надзвичайно важливою і спрямована на уникнення будь-якої упередженості. Соціальний працівник зобов'язаний підтримувати та сприяти ствердженню прав людини, демократії, отже, відмовитися від догматизму, абсолютизації певних переконань. Це означає визнання відмінностей людей, неможливість нав'язування окремих поглядів, переконань. Важливим є виховання на принципах толерантності, що сприяє зміцненню терпимості, розвитку навичок критичного мислення та спрямоване на протидію негативних впливів суб’єктивних поглядів соціальних працівників на професійну діяльність.

Толерантність в соціальній роботі – провідний принцип, що зумовлює можливість або неможливість заняття професійною діяльністю в цій сфері. Тут багато що залежить від психофізіологічних особливостей фахівців. Але толерантність можна розглядати не лише як соціально-особистісну якість, але також як про процес: формування і розвиток цієї якості здійснюється протягом життя фахівця, в процесі розвитку його особистості та вдосконалення професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Декларація принципів толерантності : затв. резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16.11.1995 р. № 995_503. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text (дата звернення 13.04.2021)
2. Почебут Л. Г. Организационно-методические основы функционирования центра толерантности. СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. 24 с.
3. Мацковский М. С. Толерантность как объект социологического исследования. Межкультурный диалог : исследования и практика. М. : Центр СМИ МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. 143 с.
4. Недорезова Н. В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 2005. 28 с.
5. Клепцова Е. Ю. Психологические условия формирования терпимого отношения педагогов к детям : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Курск, 2001. 177 с.
6. Холостова Е. И. Социальная работа. М. : Дашков и К, 2012. 690 с.
7. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 20 с.

УДК 304

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОСОБИСТОСТІ СПЕЦІАЛІСТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сахно С. В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Мітіна А. В., магістрантка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються основи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей через призму права. Аналізуються основні напрямки соціальної політики Української держави та рівень забезпечення встановлених соціальних стандартів. Розглядаються основи законодавства України щодо соціального та правового захисту військовослужбовців строкової служби та членів їх сімей. Приділено увагу питанню пенсійного забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Визначаються особливості правової культури правоохоронних структур держави.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, військовослужбовці, правові основи, правова культура.

Sakhno S., Mitina A. Self-presentation as a means of creating a social worker's positive image of personality.

The article considers the basics of social protection of servicemen and members of their families through the prism of law. The main directions of the social policy of the Ukrainian state and the level of ensuring the established social standards are analyzed. The basics of the legislation of Ukraine on social and legal protection of conscripts and members of their families are considered. Attention is paid to the issue of pension provision for servicemen and officers and privates of internal affairs bodies. The peculiarities of the legal culture of law enforcement structures of the state are determined.

Key words: social protection, social security, servicemen, legal bases, legal culture.

Актуальність проблеми. Самопрезентація – це форма особистісної представленості людини у публічних ситуаціях, в основі якої лежить прагнення суб`єкта показати себе з позитивного боку та створити певний бажаний імідж. Імідж – це емоційно забарвлений образ будь-кого або будь-чого. Іншими словами – це самопрезентація, тобто конструювання людиною свого образу. Психологи стверджують, що в кожній людині існує бажання справити позитивне враження на оточення отримати схвалення своїх дій. Але глибинний аналіз цього поняття дає змогу зрозуміти, що це є лише зовнішньою стороною образу, в якій зосереджені його найбільш суттєві характеристики.

Проблему самопрезентації, як вияву особистісної сутності, висвітлено у працях таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як: А. Вебер, Е. Гофман, У. Джеймс, І. Джонс, Ф. Зимбардо, Н. Корчакова, О. Лібін, Б. Ломов, Д. Майєрс, Дж. Мід, М. Розенберг, Б. Шленкер тощо. Проблему впливу самопрезентації на створення позитивного іміджу особистості розглядали Р. Баумейстер, І. Бізюкова, О. Бодальов, Л. Браун, М. Вудкок, В. Лебедєв, Н. Любімова, А. Омаров, Є. Соловйов, Д. Френсіс, В. Шепель та ін.

Метою статті є аналіз наукових поглядів у психологічній науці на проблему самопрезентації як засобу створення позитивного іміджу особистості соціального працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проблеми самопрезентації розпочалося ще наприкінці XIX – поч. XX ст. Цей період характеризується особливою увагою психологів щодо загальних проблем особистості, які стосувалися формування особистісних мотивів поведінки, її стратегій, впливу соціального середовища на формування особистісних структур.

В останній чверті XX ст. розпочалися експериментальні дослідження у сфері самопрезентації. У. Джеймс у власній теорії відмітив, що велике значення для особистості має її визнання з боку соціального світу. Люди постійно піклуються про своє «Соціальне Я», привертаючи увагу оточення, виявляючи схильність до суперництва, влади, що, у свою чергу, є засобами досягнення своїх цілей [4].

Психоаналітична наука розглядає самопрезентацію як підсвідоме використання захисних механізмів психіки. Тут з`являються два поняття: «Реальне Я» та «Фальшиве Я», причому «Фальшиве Я» виконує захисну функцію, маскуючи «Реальне Я». Уперше аналіз проблеми керування особистістю враженнями навколишніх про себе був зроблений Е. Гофманом у концепції «соціальної драматургії». На його думку, людина у процесі соціальної взаємодії здатна корегувати власну поведінку відповідно з очікуваннями інших людей з метою створення найбільш сприятливого враження про себе та досягнення найбільшої вигоди від цієї взаємодії. [3].

Одним із чинників, що визначають самопрезентацію – є соціальний контекст, в якому вона реалізується. У свою чергу, соціальні норми та цінності, які існують в суспільстві, визначають допустимі межи проявів демонстративної поведінки. Терміном «самопрезентація» визначається бажання людини створити сприятливе враження про себе як в «зовнішньої аудиторії» (в оточення), так і у «внутрішньої аудиторії» (в самих себе), тобто, іншими словами, людина працює над створенням власного позитивного іміджу. Щоб підтримати свій імідж та утвердити його, вона пробачає, виправдовує себе або вибачається перед іншими [2].

У контексті щодо функціональних особливостей імідж є соціально-психологічною категорією. Соціально-психологічний імідж особистості поєднує в собі не тільки соціальний статус, певні соціальні зв’язки цієї людини, а й її психологічні особливості та властивості. У процесі утворення іміджу беруть участь багато чинників, одні з яких є первинними, а інші – вторинними. Первинна стадія включає такі елементи: первинну інформацію про особистість (зовнішність, одяг, жести, манери), перше враження і «гало-ефект». Стадія вторинного утворення іміджу відображає характерні риси професійної (управлінської) діяльності і включає такі елементи: професійні та особистісні якості, здібності, знання, вміння, навички, система спілкування та поведінки [6].

Імідж (від англ. «Image» – образ) – емоційно забарвлений стереотип сприйняття масовою свідомістю будь-якого явища або певної особи (наприклад, імідж політичного діяча тощо) [8]. В іміджеві найбільш суттєво мають прояв якості, завдяки яким можна досягти ефекту привабливості певного суб’єкта в очах інших людей. Для того, щоб досягти успіху, необхідно знати, які риси та властивості є привабливими й позиціонувати їх іншим людям.

Імідж людини визначає місце кожного в структурі суспільних, професійних та міжособистісних відносин. Для сучасного фахівця будь-якої сфери діяльності є важливим усе – його бажання і зовнішній вигляд, його професійні навички та вміння, рівень володіння ораторською майстерністю й технікою впливу на інших, рівень освіченості, компетентності та креативності [6].

Імідж людини відображає її образ в очах оточення. Залежно від того, яке враження справляє людина на соціальне середовище, він може бути позитивним та негативним. Позитивний імідж містить у собі зовнішню та внутрішню привабливість особистості.

До ознак зовнішньої привабливості належать: уміння обирати та носити одяг і зачіску; гарні манери – гарні жести, пози, хода, постава, правила вітання; виразність

міміки й уміння керувати нею; вміння використовувати простір спілкування. До ознак внутрішньої привабливості належать: мистецтво подобатися людям (психотехнологія), вміння правильно будувати спілкування, наявність потрібних для позитивного іміджу якостей особистості, вміння розуміти людей, уміння впливати на них [1].

Аналізуючи проблему створення іміджу за допомогою самопрезентації, необхідно зауважити на його основних типологічних особливостях. На сьогодні існує безліч різноманітних типологій іміджу. Розглянемо типологію за А. Коханенко, в якій автор зауважує на шести типах іміджу, а саме: особистісному, зовнішньому, вербальному, кінетичному, середовищному, професійному [5].

Особистісний імідж, або імідж особистості – це уявлення або думка про людину як про особистість та про її особистісні якості. Особистісний імідж розглядають як поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, що утворюють його складові (самоімідж, бажаний та необхідний імідж).

Зовнішній імідж, або габітарний – є, передусім, габаритами людини. Габарити людини включають у себе такі характеристики, як розміри, зріст (високий, середній, низький), будова тіла (повне, нормальне, худорляве, мускулясте). Про жінок можна ще сказати – крупна, нормальна, мініатюрна або тонка, з пишними формами чи нормальними. Зовнішній імідж оцінюють також за одягом, аксесуарами, зачіскою, макіяжем (для жінок) і в цілому за ступенем доглянутості, здоровим зовнішнім виглядом.

Вербальний імідж – це інформація про інтелект людини, що формується на підставі того, як і що саме вона говорить. Кожній діловій людині корисно й необхідно володіти технікою й засобами вербального спілкування, в якому лексичний набір і тезаурус (лінгвістичний словник) складають головні елементи. До змісту «вербального іміджу» належать слова, написані й вимовлені, а також такі показники мовлення, як темп, інтонація, гучність, ритм, паузи та змістові наголоси, мовленнєві характеристики, тобто, звуки, слова-паразити тощо. Все це сприймають у сукупності та характеризують як позитивне чи негативне.

Кінетичний, або невербальний імідж – це думка про людину, що виникає на підставі характеру типових рухів людини – постави, погляду, контакту очей, міміки, жестів, рухів окремих частин тіла під час взаємодії. Кінетичне мовлення відображає підсвідомі установки людини й не контролюється свідомістю, але така невербальна мова має суттєве значення у формуванні думки про людину, про її справжнє ставлення до того, що вона говорить і як ставиться до партнера по взаємодії.

Середовищний імідж характеризує середовище перебування людини: її оселя, офіс, автомобіль, місця проведення дозвілля, відпустки тощо. Залежно від виду діяльності ділова людина (сучасний фахівець) повинна виглядати краще, ніж її конкуренти: машина, кабінет, костюм – усе має бути дещо кращим, ніж у більшості колег.

Професійний імідж – це уявлення про людину як про спеціаліста чи професіонала [5].

Необхідно також зазначити, що поняття «імідж особистості» у науковій літературі позначене термінами «особистий» або «особистісний» імідж. Особистий імідж є важливою складовою кар'єри. На думку англійської дослідниці Е. Семпсон, особистий імідж містить у собі самоімідж – погляд на особистість з боку свого «Я», бажаний імідж – погляд на неї з боку оточення, а також необхідний імідж – той, якого вимагає від людини той чи інший статус [6].

Самоімідж – це візуальна зовнішня привабливість особистості. Не всі люди від природи мають ідеальний зовнішній вигляд. Але, зазвичай, більшість набуває такої привабливості за рахунок свого високого професіоналізму, високого рівня культури, управління поведінкою, вміння самовдосконалюватися, слідкувати за власним зовнішнім виглядом та внутрішнім станом. Без самоіміджу неможливо досягти великих успіхів у будь-якій сфері діяльності.

Бажаний імідж – це імідж, який створюється для сприйняття людини соціальним оточенням саме такою, якою б їй найбільш хотілося бути. Бажаний імідж – це більш-менш адекватний для реальної людини образ особистості, який складається в очах її ділових партнерів на свідомому й підсвідомому рівнях. Будується він на основі:

1) зовнішнього вигляду людини;
2) її манер (уміння триматися, спілкуватися, використовуючи вербальні та невербальні сигнали);
3) рівня зовнішньої і внутрішньої культури;
4) самопрезентації, тобто, вміння подати себе іншим (з підкресленням позитивних та приховуванням негативних рис).

Необхідний імідж – це імідж, без якого неможливо уявити представника будь-якої професії. Логіка мислення, достатній рівень мнемічних здібностей, нестандартне сприйняття – інтелектуальні показники, від яких залежить психічне здоров'я людини. В житті активної людини велике значення має вміння керувати своєю психікою, ефективно застосовуючи прийоми саморегуляції та самонавіювання [6].

Результатом такого вміння є наявність в особистості високого життєвого тонусу, який має прояв у виваженості, манері спілкування, стриманій реакції на життєві труднощі, толерантності. Необхідний імідж повинен приховувати нездужання, незадовільний стан здоров'я, поганий настрій, внутрішній дискомфорт, адже сучасна людина (фахівець) має завжди бути «у формі».

Висновки та перспективи й пропозиції щодо подальших наукових розвідок у даному напрямку. Таким чином, основною стратегічною метою самопрезентації є створення позитивного іміджу особистості. На сьогодні імідж розуміється як емоційно забарвлений стереотип сприйняття масовою свідомістю будь-якого явища або певної особи. У створеному іміджу значний прояв мають саме ті якості, завдяки яким можна досягти образу привабливості в очах оточення. Імідж полегшує та урізноманітнює життя особистості, даючи можливість людині варіювати залежно від життєвої ситуації. Проте, людина повинна чітко дотримуватися свого іміджу, який має бути достатньо чітким та зрозумілим для сприйняття іншими людьми. Її поведінка та вчинки мають бути відповідними заданому контексту, інакше вона буде незрозумілою для оточення.

Доцільними напрямами подальших розвідок є здійснення емпіричного дослідження проблеми самопрезентації як засобу створення позитивного іміджу особистості соціального працівника.

Список використаних джерел

1. Альтшуллер А. А. Суперменеджер : имидж и самопрезентация в бизнесе: справочник по имиджеологии. Ростов н/Д. : Феникс, 2004. 16 с.
2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкер Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб. : ПрАйм-Еврознак, 2002. 560 с.
3. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. СПб. : Питер, 2001. 448 с.
4. Майерс Д. Социальная психология. СПб. : Питер Ком, 1998. 684 с.
5. Коханенко А. А. Имидж рекламных персонажей. М. : МарТ, 2004. 144 с.
6. Панфилова А. П. Имидж делового человека. М. : Знание, 2007. 496 с.
7. Почепцов Г. Г., Губерникова Р. А. Имидж-мейкер. Паблик-рилейшнз для политиков и бизнесменов. Киев : РА Губерникова, 1995. 236 с.
8. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

УДК 316

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА» ДВНЗ «ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ» ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Ташкінова О. А., кандидат соціологічних наук, завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Бойко Є. В., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуто особливості запровадження дистанційної форми навчання у закладах вищої освіти протягом 2020-2021 років. Проведено оцінку рівня задоволеності здобувачів, які навчаються на спеціальності Соціальна робота у ДВНЗ «ПДТУ», організацією дистанційного та змішаного навчання під час карантину, що спричинений пандемією Covid19. Представлено результати соціологічного дослідження, проведеного у березні 2021 року. Звертається увага на проблеми, з якими стикаються студенти під час дистанційного навчання. Проведено порівняльний аналіз результатів дослідження, проведених у 2020 та 2021 роках.

Ключові слова: дистанційне навчання, вища школа, пандемія, соціальна робота, якість навчання.

Tashkinova O., Boyko E. The results of monitoring the quality of distance learning in the educational program "Social Work" SHEE "PDTU" during the pandemic Covid19.

The article considers the peculiarities of the introduction of distance learning in higher education institutions during 2020-2021. An assessment of the level of satisfaction of applicants studying in the specialty of Social Work at the State Pedagogical University "PDTU", the organization of distance learning during quarantine caused by the Covid pandemic19. The results of a sociological survey conducted in March 2021 are presented. Attention is drawn to the problems that students face during distance learning. A comparative analysis of the results of the study conducted in June 2020 and March 2021.

Key words: distance learning, higher school, pandemic, social work, quality of education.

Постановка проблеми. Covid 19 вніс значні зміни в різні сфери життєдіяльності суспільства. Головним фактором успіху та можливості продовження функціонування стала адаптація до нових умов. Такий процес далеко не завжди є легким, а в більшості випадків є тернистим та важким. Сфера освіти, як і сфера соціальної роботи, перейняла новий змішаний формат роботи (онлайн та офлайн), почала впроваджувати нові практики для створення якісного процесу навчання. Важливим аспектом залишається контроль якості навчання та викладання на освітніх програмах у закладах вищої освіти України під час пандемії. Зважаючи на те, що формат навчання обирає заклад освіти відповідно до епідеміологічної ситуації та можливостей закладу забезпечити якісний та безпечний навчальний процес, формати організації навчального процесу є різноманітними.

Метою статті є моніторинг якості організації змішаного та дистанційного навчання на освітній програмі «Соціальна робота» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» під час пандемії у період з 2020 по 2021 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для отримання інформації було організовано та проведено опитування здобувачів, які навчаються на освітній програмі «Соціальна робота» ДВНЗ «ПДТУ» у три етапи (перший – за результатами весняного семестру 2019-20 навчального року - у червні 2020 року; другий – на початку осіннього

семестру - у жовтні 2020 року; третій – у березні 2021 року). Метод – інтернет-анкетування із використанням GoogleForm. У всіх етапах дослідження взяли участь близько 70 % студентів, які навчаються на першому та другому рівні вищої освіти ОП «Соціальна робота». Завдання дослідження: по-перше, оцінити поточний рівень задоволеності студентів організацією дистанційного навчання. По-друге, порівняти результати з попередніми даними та окреслити досягнення, що були здобуті за цей період. По-третє, дослідити проблеми, що є актуальними для студентів на даному етапі, зібрати пропозиції щодо покращення дистанційного освітнього процесу. В основу показників якості дослідження було покладено такі принципи як студентоцентрований підхід та практико орієнтоване навчання.

Результати першого та другого етапу дослідження були представлені у відповідній авторській публікації [1]. Перший етап дослідження було організовано після майже семестрового навчання у дистанційній формі з метою виявлення рівня задоволеності студентів організацією дистанційного навчання в університеті [1]. На цьому етапі, дистанційне навчання було справжнім викликом для системи освіти, яке можна охарактеризувати відсутністю стандартизованих практик, єдиних платформ для навчання, необхідних навичок та напруженим психоемоційним станом. Цей етап можна окреслити як етап спроб, помилок та досвіду. Найбільш актуальними каналами комунікації, за допомогою яких підтримувався зв’язок між викладачами та студентами були: комунікація через старосту групи, Viber, особиста електронна пошта та електронна пошта навчальної групи, телефонний зв’язок. Дієвим та ефективним методом комунікації були тематичні групи у Viber за конкретними дисциплінами. Проведення лекцій онлайн відбувалося за допомогою різних платформ: Zoom, Skype, Google Meet та ін., що також було не зручним для здобувачів, які вимушені були застосовувати багато різних застосунків. Були виокремлені недоліки дистанційного навчання: невідповідність технічних засобів вимогам дистанційного освітнього процесу; домашнє середовище не сприяє робочому процесу; недостатня кількість часу (для надання, підготовки, перевірки домашнього завдання); не вистачає комунікації з одногрупниками / колективом [1]. Пропозиції, що були надані студентами з метою покращення дистанційного навчання: розробка єдиного алгоритму роботи для усіх викладачів; впровадження чітких дедлайнів, як для викладачів, так і для студентів; налагодження комунікації між викладачами і студентами та інші [1]. У жовтні 2020 року було організовано та проведено другий етап онлайн опитування з метою виявлення рівня задоволеності студентів різними аспектами навчання та викладання на ОП «Соціальна робота». У опитуванні взяли участь студенти різних курсів денної форми навчання ОП «Соціальна робота». Так, рівень задоволеності студентів навчанням за освітньою програмою склав 4,5 б. (де min – 1,0 б., max – 5,0 б.) [1]. Слід зазначити, що під час проведення другого етапу дослідження студенти вже мали досвід змішаного навчання, тобто і онлайн, і офлайн-форматів.

Наступним етапом стало проведення опитування здобувачів, які навчаються на ОП «Соціальна робота» у березні 2021 року. Так, 81,4 % опитаних відповіли, що їм зручно навчатися у дистанційному форматі. У червні 2020 року цей показник був лише 51 %. Зменшилась кількість тих, кому «не зовсім зручно навчатися у дистанційному форматі». Водночас залишається майже 5 % опитаних, яким зовсім не підходить такий формат навчання. 79,1 % опитаних мають усі необхідні технічні засоби для дистанційного навчання. Ті студентів, які не мають можливості виходу на зв'язок, технічних засобів навчання, інтернет з’єднання і т.д. можуть написати заяву з проханням надати комп'ютерне місце у Центрі комп'ютерних технологій.

Подальші питання дозволили порівняти рівень задоволеності організацією навчального процесу онлайн протягом першої фази карантину, тобто до кінця 2019-2020 н. р. та під час проведення опитування (березень 2021 року).

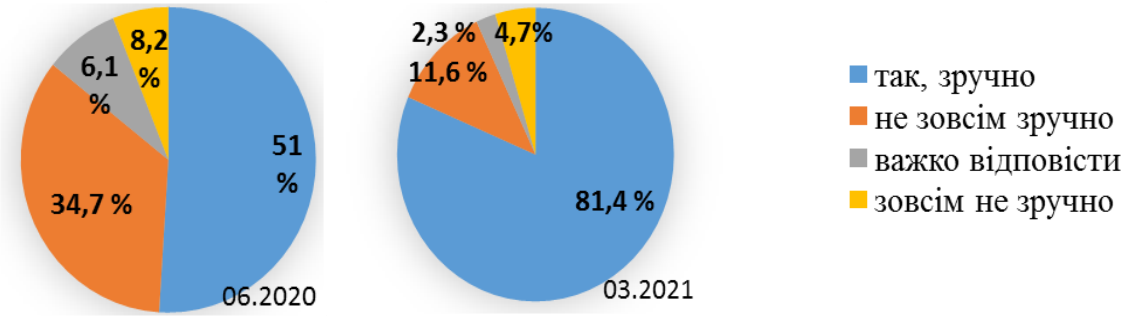

Рисунок 1 – Відповіді респондентів на питання «Чи зручно Вам навчатися у дистанційному форматі?»

Так, рівень задоволеності підвищився з 3,9 бала до 4,5 балів. Це є важливим показником для оцінки якості організації навчального процесу онлайн у 2020-21 навчальному році. 88,4 % опитаних зазначили, що вони отримують необхідну консультативну підтримку від викладачів за потреби. (73,5 % - червень 2020 року).

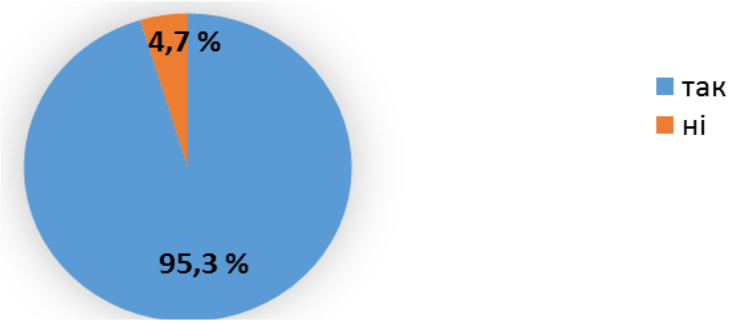

Рисунок 2 – Відповідь респондентів на питання «Чи задоволені Ви формою проведення семінарських занять?» (березень 2021 р.)

Рисунок 3 – Відповіді респондентів на питання «Якими характеристиками можна окреслити семінарські заняття, що проводяться викладачами кафедри під час дистанційного навчання (питання може містите декілька варіантів відповіді)»?

Відповіді здобувачів на питання анкети свідчать про високий рівень задоволеності формою та змістом семінарських занять в онлайн-форматі (рис. 2).

Більшість студентів відповіли, що їхнє навчальне навантаження зросло під час дистанційного навчання. Однак, для більшості опитаних респондентів навчання залишається цікавим. Так, студенти зазначили, що викладачі проводять заняття онлайн із використанням різноманітних інтерактивних ресурсів: презентації (100 %), демонстрація відео (80 %), демонстрація зображень (70 %), використання інтерактивних дошок, інших ресурсів (55 %) та ін., результати представлено на рис. 3.

Чергове питання стосувалося того, наскільки студенти задоволені рівнем організації практики на ОП. Так, майже 83 % відповіли, що задоволені практичною підготовкою на кафедрі. 95 % опитаних задоволені рівнем співвідношення теоретичної і практичної частини під час навчання за освітньою програмою «Соціальна робота», рис. 4.

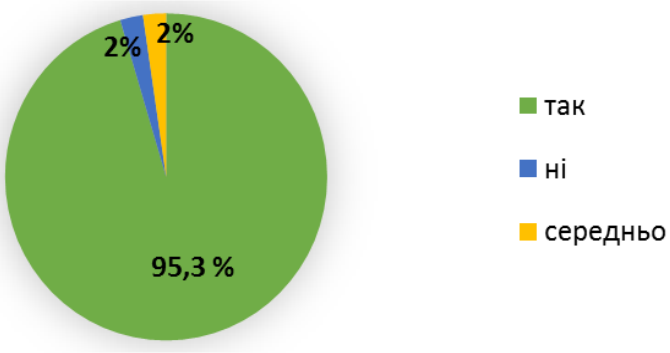

Рисунок 4 – Відповіді респондентів на питання «Чи задоволені Ви співвідношенням теоретичної і практичної частини під час навчання за освітньою програмою «Соціальна робота»?

Труднощі, з якими стикаються студенти під час дистанційного навчання: «недостатня кількість додаткових консультацій та спілкування з викладачем та одногрупниками», «надто великі обсяги домашніх завдань», «невідповідність технічних засобів вимогам дистанційного навчання», «не вистачає живого спілкування» тощо.

Водночас студенти під час онлайн-формату навчання оволоділи новими комп'ютерними програмами та інтерактивними дошками – Canva, Googlclass, Googl meet, jamboart, kahoot, tablet, навчилися створювати соціальну рекламу, оволоділи навичками роботи з онлайн таблицями та діаграмами, навчилися проводити тренінги та вебінари в онлайн форматі, отримали знання про електронні соціальні послуги, навчилися толерантності в інтернет-просторі, отримали навички самоменеджменту.

Таблиця 1 – Відповіді респондентів на відкрите питання «Якими новими навичками ви оволоділи під час дистанційного навчання, що будуть корисні у подальшій діяльності (навчальній, професійній)?»

1.	Оволодіння та вдосконалення технічних навичок (комп’ютерні програми, проведення тренінгів та вебінарів в онлайн форматі)	45,45 %
2.	Навички самоменджменту, адаптації (швидке адаптування до змін та вирішення проблем) та самостійності	36,36 %
3.	Соціальні навички (толерантність, співчуття)	18,18 %

Висновки. Таким чином, у порівнянні з червнем 2020 р., наразі ми маємо кращі оцінки за показники якості освітнього процесу з боку здобувачів вищої освіти. Студенти задоволені станом організації навчального процесу (4,5 б.), станом використання інтерактивних методів навчання викладачами (4,2 б.), проведенням лекційних занять (4,5

б.), організацією та проходженням практики (4,2 б.). Загальна оцінка якості дистанційного навчання складає 4,5 бали. Рівень задоволеності навчанням на ОП «Соціальна робота» складає 4,6 бали. Наразі ми можемо побачити значні зміни в системі освіти щодо організації дистанційного та змішаного форматів навчання. Так, була введена єдина платформа для навчання - Google Classroom та комфортна платформа для проведення онлайн зустрічей - Google Meet. Активно використовуються можливості системи Moodle. Викладачі кафедри постійно підвищують педагогічну майстерність, у тому числі і щодо підвищення якості організації дистанційного навчання, оновлюють методичне забезпечення дисциплін, адаптують його до змішаного та дистанційного форматів навчання. Студенти зазначили, що навчання на освітній програмі є цікавим та практико-орієнтованим. Водночас, здобувачі мають певні труднощі у організації дистанційного навчання. Виявлення цих труднощів є важливим для розробки заходів, щодо підвищення якості навчання на ОП на наступний навчальний рік. Попереду нас чекають нові виклики, адже процес вдосконалення – це постійних рух: динамічний та сповнений викликів та перешкод. Внутрішній моніторинг якості освіти дозволяє виявити актуальні напрями вдосконалення та зробити студентів активними суб'єктами освітнього процесу, стейкхолдерами у покращенні якості вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Ташкінова О. А., Бойко Є. Оцінка якості організації дистанційного навчання на освітній програмі «Соціальна робота» ДВНЗ «ПДТУ» під час пандемії Covid-19 (за результатами соціологічного дослідження). *Вісник ПДТУ. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування.* 2020. Вип. 6. С. 77–82. URL: http://eir.pstu.edu/handle/123456789/29378

2. Карагодіна О., Пожидаєва О., Карагодіна М. Ставлення студентів до дистанційного навчання в період карантину. Інтернет-Освіта-Наука-2020 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 26–29 травня 2020 р.). Вінниця, 2020. С. 270–272.

Підписано до друку 24.06.2021 року. Формат 60х90/8. Папір типографський. Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 32,3 Тираж 100 прим. Замовлення № _

Видавництво ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Адреса редакції збірнику: ДВНЗ «ПДТУ», к. 175, вул. Університетська, 7, м. Маріуполь, Донецька обл., 87555, Україна Address: SHEE PSTU, Universitetskaya street, 7, Mariupol, Donetska Oblast, 87555, Ukraine